Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 152 (15123) ◆ 1993 чылдың август 17, вторник ◆

Солунга ат салган шагы 22.10. Садар өртээ 10 рубль.

ИРКУТСКИГЕ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Россия Федерациязының республикаларында, крайларында, областарында болгаш округтарында Президентиниң төлээлекчилериниң чөвүлел хуралы Иркутскиде дүүн ажыттынган.

Улус депутаттарының Съездизиниң күрүне баштыңының черлерде төлээ черлериниң эргезин үзүткаар дээш чаңгыс эвес удаа оралдашканы билдингир — деп, РосИТА-СИТА агентилелиниң корреспондентизи оон дыңнаткан. Ол ышкаш Президент болуунуң чарлыктары-биле оларның чаңгыс эвес удаа быжыглап база удам калбартып турган болгай. Бир чыл мурнунда шак-ла мындыг чөвүлел хурал Суздальга болган. Бо чылын мындыг чыышты Байкал чоогунда Листвянка суурга эрттирерин планнап турган. Ынчалза-даа чоокта аңаа суггур чаас-чайык болган ужурундан автомобиль оруу үрелгенинден ону областың төвүнде эрттирип турары ол-дур.

Чөвүлел хурал хааглыг боор турар.

БАЙЫРЛЫГ АЖЫДЫЫШКЫН, ХҮЛЭЭП АЛЫЫШКЫННАР

Тыва Республика Хүнүн байырлап эрттиргени

ЧУРУКТАРДА: Тыва Республика Хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралдың үезинде Россия Федерациязында эң-не аныяк республика болур Хакасияның төлээлери байыр чедириишкиннериниң чылыг сөстерин чугаалааш, тураскаалдыг белекти тывыскан.

✦ ✦ ✦

Таңды районнуң ишчилериниң аккыр өөнүң чанынга Президентини уткаан. Ол район чагыргазының даргазы Д. К.-Х. Ооржак, Межегей ортумак школазының директору, Тыва Республиканың улус депутады М. К. Монгуш болгаш аалдың ээлери ак чемни кадак-биле катай сунганнар. Таңдының ол чараш өргээзинче кирдилер. Аптара-хааржактар шупту чаа, өң-баазын хээлерлиг. Үлегер-чижекке алыр чүүлдерни моон хөйнү тып ап болур.

✦ ✦ ✦

Тыва Республиканың Чазааның бирги оралакчызы В. О. Оюннуң Японияның аныяк спортчузунга тыва торгу тонну белекке тывыскаш, кедирип берип турары.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотолары.

Республика Хүнүнге тураскааткан байырлыг ажыдыышкын бо чылдың август 13-те кежээкиниң 18 шакта Тываның Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга эгелээн. Найысылалдың болгаш районнарның төлээлекчилери, а ол ышкаш бистиң кожаларывыс — Алтай, Хакас республикаларның болгаш Моолдуң Убса-Нур аймааның делегациялары байырлыг ажыдыышкынга келгеннер.

Тыва Республиканың Президентизиниң, Дээди Совединиң болгаш Чазааның өмүнээзинден база даасканын ёзугаар Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, байырлал эрттирериниң оргкомитединиң даргазы В. А. Монгуш бодунуң эге сөзү-биле байырлыг ажыдыышкынны чарлаан болгаш Тыва Республиканың Президентизинден, Тыва Республиканың Дээди Совединден база Тыва Республиканың Чазаандан Республика Хүнүн таварыштыр Тыва Республиканың чонунга чедирген байырын тыва, орус дылдар кырынга номчуурга, чыылганнар чылыы-биле уткаан.

Тыва Республиканың Дээди Соведи Тываның күрүне суверенитединиң — бүрүн эргелээниң дугайында Декларацияны үш чыл бурунгаар хүлээп алганын байыр чедириишкининде хамыктың мурнунда онзалап демдеглээн, республиканың бүгү чонунга байырлал-биле холбаштыр изиг байырны чедирип, аас-кежиин, кадыкшылды, чедиишкиннерни күзээн.

Байыр чедирери-биле Хакас Республиканың делегациязынга бир дугаарында сөс берген. Хакас Республиканың Дээди Совединиң Даргазының оралакчызы Николай Генрикович Балугин, Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Галина Алексеевна Трошкина олар орус, тыва, хакас дылдар кырынга Республика Хүнү-биле холбаштыр байырлыг ажыдыышкынның киржикчилеринге, Тываның хөй националдыг бүгү чонунга чүректиң ханызындан изиг байырны чедирбишаан, улустарның найыралының, кады ажылдажылгазының ачызында Тыва Республиканың улузу шилчиишкинниг үе-чадаының бүгү бергелерин эрестиг ажып эртер дээрзинге идегелди илергейлеп, Алтай, Тыва, Хакас республикаларның аразынга кады ажылдажылга дугайында 1993 чылдың июль 11-де ат салдынган дугуржулганың улуг ужур-дузалыын онзалап демдеглээн.

Ооң дараазында Алтай Республиканың делегациязының удуртукчузу — Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү Владимир Сергеевич Торбоков чыылганнарга болгаш оларның нүүрүнде бүгү Тываның чонунга тыва дыл кырынга эгезинде база байыр чедирген, ооң төрээн дылының кырынга чугаазын байырлыг ажыдыышкынның тывалаар киржикчилери тодаргай билип алган — акы-дуңма алтай болгаш тыва улустарның дылдомаа төрел болгаш колдуунда дөмей. Бистиң республика-биле кожа Моолдуң Убса-Нур аймааның делегациязының удуртукчузу — ол аймактың даргазы Дамдангийн Намсрайның байыр чедирген чугаазын чыылганнар база эң-не чылыы-биле уткаан. Аймактың чонунуң болгаш моол улустуң өмүнээзинден Республика Хүнү — күрүне байырлалы-биле холбаштыр Тываның хөй националдыг чонунга, аныяк-өскенинге изиг байырны аалчы чедирбишаан, оларның амыдырал-чуртталгазынга, ажыл-ижинге чедиишкиннерни, каң дег кадыкшылды, улуг аас-кежиин күзеп, моол, тыва улустарның найыралы улам-на быжыгар дээрзинге идегелди илергейлээн.

Келген аалчылар байырлыг ажыдыышкынның үезинде суй белектерин сөңнээн. Чижээ, моол аалчылар моол улустуң шаг-төөгүден бээр эң үнелиг белектериниң бирээзи — кадак-биле кады улуг чурукту Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы В. А. Монгушка тутсуркан.

Кызыгааржылар командылалының Республика Хүнүн таварыштыр Тываның бүгү чонунга чедирген байырын подполковник Валерий Григорьевич Сойников номчаан болгаш Тыва Республиканың Президентизиниң, Дээди Совединиң болгаш Чазааның, а ол ышкаш кызыгаар чоогунда районнарның чурттакчыларының деткимчези-биле кызыгааржылар бодунуң мурнунга салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседип турарын онзалап демдеглээш, Россия Федерациязының база Тыва Республиканың күрүне кызыгаарының оларга хүлээндирген участоктарын карак огу дег камгалаарын бүзүреткен. Забайкалдың кызыгааржыларының шериг округунуң командылалындан байыр чедириишкинин Тыва Республиканың Президентизиниң, Дээди Совединиң Чазааның адынга база келген.

Бурят Республикадан, Красноярск край чагыргазындан байыр чедирген телеграммаларны чыылганнарга номчаан. Республика Хүнү-биле холбаштыр Тываның чонунга изиг байырны чедирип, эң-не чаагай күзээшкиннерни илергейлеп, Бурят Республиканың болгаш Тыва Республиканың, кожа-хелбээ Красноярскиниң база Тываның аразынга найыралдыг, ажыл-ишчи харылзаалар моон соңгаар улам калбарар дээрзинге идегелди телеграммаларда илергейлээн.

Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын номчууру-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Б. С. Шырапка сөс берген. Найысылалдың Төп шөлүнге ат тыпсыр дугайында Президентиниң Чарлыы-биле чыылганнарны бирги ээлчегде таныштырган. Кызылдың ол шөлүнге чогум кандыг атты тыпсыр дугайында айтырыгны республикага калбаа-биле чугаалажып көргенин, санал-оналдарны солушканын Чарлыкта айыткан. Ооң түңнелинде 24 саналдар кирген. Чижээ, төп шөлдү Арат, Алдан-Маадыр, Самбажык, Буян-Бадыргы, Далай-Лама деп адаарын база саналдаан турган. Тыва күрүнениң найысылалында Төп шөлдү моон соңгаар Арат шөлү деп адаарын Президент Чарлыында доктааткаңын байырлыг ажыдыышкынның киржикчилери адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Россия Федерациязының хөй национальдыг литературазын хөгжүдеринге улуг салыышкынны дээш Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң улуг эртем ажылдакчызы, чогаалчы, эртемден болгаш хөй-ниитичи Монгуш Борахчаевич Кенин-Лопсанны Улустарның найыралы орден-биле шаңнаар дугайында Россия Федерациязының Президентизиниң Чарлыын номчуурга, чыылганнар адыш часкаашкыны-биле уткаан. Россияның күрүне шаңналын М. Б. Кенин-Лопсанга Тыва Республиканың Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы В. С. Кажин-оол тывыскаш, кадап бээрге, театрның улуг залынга адыш часкаашкыны үргүлчүлеп турган.

Тываның улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының шылгараан мурнакчыларынга Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын тыпсыр, Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында Президентиниң чарлыктарын база номчаан.

«Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг аттың бижиин «Тыва» ансамбльдиң артизи Геннадий Хайдыпович Туматка, «Тыва Республиканың улустуң башкызы» хүндүлүг аттың бижиин — Кызылда күрүнениң башкы институдунуң педагогика кафедразының доцентизи, педагогика эртемнериниң кандидады Красс Байыр-оолович Салчакка, «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг аттың бижиктерин — Барыын-Хемчик районда В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол инженери Дмитрий Михайлович Свальныйга, Кызылдың № 2 чүък автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы Владимир Павлович Толмачевка, Кызыл районнуң улус судунуң даргазы Долгар Ондаровна Оюн-Бартаңга, ырының болгаш танцының «Саян» ансамблиниң балет бөлүүнүң кол күүседикчизи Алексей Мөңгеевич Оюнга, Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижиин чонкук уран-шевер ус-тывыш болгаш белек чүүлдерин кылыр шевелде бүдүрүлгезиниң аргыкчызы Наталья Семеновна Ковалевага, Кызылдың дааранылга фабриказының дааранылкчызы Ирина Канчыр-ооловна Монгушка, Тыва Республиканың Статистика эргелелиниң капитал тудуг статистиказының килдис начальниги Тамара Петровна Мельниковага, Тыва Республиканың Иштики херектер министерствозунуң кеземче херектер истелгезиниң эргелелинде салбыр начальниги, милицияның майору Александр Альбертович Гурковка, Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер истелгезиниң килдизинде салбыр начальниги, милицияның майору Иван Григорьевич Пролыгинге, Тыва Республиканың Иштики херектер министерствозунуң чанында онза даалгалыг милиция отрядының дежурныйының дузалакчызы, милицияның сержантызы Борис Кара-оолович Дембрелге тус-тузунда тыпсып берген.

Республика Хүнүнүң байырлыг ажыдыышкынының тускай кезээ ооң-биле доозулган, а дараазында байырлалдың улуг концерти эгелээн. Республиканың концерт уран чүүлү улам бедик чадаже көдүрүлгенин демдеглевейн барып болбас: күүселде бүрүзү бедик дээштиг, артистерниң хеви кайгамчык чараш, театр сценазының хөгжүм болгаш чырык каасталгазы эки. Россияның алдарлыг артизи Надежда Куулар ырлап турда, «Кандыг кадай божааш, аа сүдү-биле азырап каан үрен иргин?» деп, көрүкчүлер сымыражып олурганын эскердим.

Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи Геннадий Тумат сыгыртып, каргыраалап турда, залга адыш часкаашкыны барык үзүктелбээн деп чугаалап болур. Артист Титов Санчат ырлай бээрге, Баржак тайгазының сыынындан хаязында элип турганы кижиниң сагыжынга кирип келир болду. Ооң үнүнүң хоюг, шөлээн, бичии-даа моондак чок чаагайын магадавас аргажок. Өвүр районнуң боттывынгыр артистериниң күүселдезин, «Чалыы назын» эстрада-цирк бөлүүнүң ойнааның чыылганнар база дыка сонуургаан. Республиканың кескү артистериниң бирээзи Ширин-оол Хертек «Иениң каргыжы» деп темалыг шүлүктел номчааны үениң байдалынга дыка таарыжыр болгаш чүгле залга олурганнарны эвес, харын телевидение дамчыштыр ооң күүселдезин көрген кижилерни ханы бодандырганы чугаажок. Ынчаарга күш-ажылдың хоочуну Валерий Шаравииниң «Хөөнде хөө» деп шүлүглели чоокта чаа «Тываның аныяктары» солунга парлаттынган. Аңаа үндезилээш, «Ала чүрээниң килеңнээшкини» деп чаа шүлүглел көргүзүүн белеткээрин залга олурган чамдык көрүкчүлер күзеп турду.

Тыва Республиканың Күрүне шаңналының лауреады Вячеслав Донгак байырлал концертин белеткээринге улуг күжүн үндүрүп, мергежилдиин, талантылыын көргүскенин, Республика Хүнүнге чаагай белекти сөңнээнин демдеглээри артык эвес.

«Кижи бажы кизирт, аът бажы козурт» деп тыва улустуң шаг-төөгүден бээр мындыг үлегер чугаазы бар. Республика Хүнүнүң байырлыг ажыдыышкынының кежээзинде Арат шөлүн доллур хамык чон, колдуунда аныяктар эмгежок чыылган. Олар август 13-тен 14-че дүн ортузу эрткиже чедир аңаа ойнап-хөглеп, сергүүстээн. Рынок харылзааларынче шилчииринин берге үезинде чон, аныяктар шак мынчаар хөглеп, байырлап турарынга кымның сагыш-сеткили өөрүвес боор!

Байырлалдың циркчизин кирип кеттинипкен милицияның ажылдакчылары Арат шөлүнге болгаш ооң чоок-кавызынга нииттиниң корум-чурумун байырлалдың эге чадазында бүзүрелдиг хандырып шыдаан. Ынчаарга найысылалга корум-чурум үрээшкининиң кандыг-даа ангыт болуушкуну чок болганын август 14-түң эртенинде Кызыл хоорай чагыргазының иштики херектер килдизиниң дежурный офицери менээ дыңнатканын солунгуң хөй муң номчукчуларынга дамчыдары база өөрүнчүг-дүр.

А дараазында хүнде — август 14-түң эртенинде Тыва Республиканың Чазаанга байырлалдың хүлээп алыышкыннары болган. Тыва Республиканың оралакчы президентизи Алексей Александрович Мельников ол эртен Саха (Якут) Республиканың делегациязын ол республиканың профэвилеллер федерациязының даргазы Спиридон Спиридонович Сасинин баштадыр хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Валерий Болай-оолович Салчак Алтай Республиканың делегациязын хүлээп алган. Алтай Республиканың Дээди Совединиң кежигүнү Владимир Сергеевич Торбоков кадайы-биле, республиканың «Алтайның чолбаны» солунунуң редактору Владимир Николаевич Сарыкин олар хүлээп алыышкынга келген.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Биче-оол Сундуевич Шырап Моолдуң Убса-Нур аймааның делегациязын хүлээп алган. Хүлээп алыышкынга келгеннер: Убса-Нур аймактың даргазы Дамдангийн Намсрай кадайы-биле, аймак чагыргазының харылзаалыг ажылдакчыларының бирээзи Нямтайн Халзанбанд. Тыва Республиканың Күрүне секретары — Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның администрациязының удуртукчузу Владимир Салчакович Өюр-оол Моолдуң Завхан аймааның делегациязын хүлээп алган.

Кызыл хоорайга улуг байырлал шак мынчаар эгелээн.

Алексей ДУГЕРЖАА.

АЛЫКСААНЫН АП-ЛА ТУРДУ...

Тыва улустуң национал байырлалының ийиги хүнүнде найысылалга ярмарка болуп эрткен. Эртенгиниң чеди шак безин четпээнде хоорайның Октябрьская кудумчузунга болгаш төп рынокка күрүнениң аъш-чем болгаш үлетпүр бараннар садыглазының төлээлекчилери — садыгжылар база хууда этсевин садып-саарып алыры-биле сөөрткен кижилер оон-моон чыглып келгилээн. Хоорай чурттакчылары, аалчылар чоорту чыглып эгелезе-ле, шынап-ла, тываларның чугаалары ышкаш, кижи бажы кизирт, аът бажы арбын апарган. Садыглаашкын эгелей бээри билек, кижи бүрүзү-ле алыксаанын ап, чиксээнин чип киришкен. Кандыг бараннар чок дээр: салаа базып санап четпес чүве-дир ийин. Чүү-даа бар. А чүгле чамдык бараннарның болгаш аъш-чем аймааның өртээниң зарыда зажок. Ынчангаш-ла мындыг боор, чамдык садып алыкчылар оларны холунга тудуп көрүп-көрүп, дедир каап каар чорду. А кармаңнары шырак улус мындыг эвес болгулаан: өскелериң адаарлаткан чүве дег, чем аймаан үүр шаа-биле, хеп аймаан кедер шаа-биле садып алгылааш, чоруп тургулады. Мында база бир утка бар. Улуг байырлал болурун угаан-сарыылдыг кижилер билир болгаш акша-көпеезин ол хүн чарыгдаар бодааш, чыгдынып, бүдүү шыгжап ап турганы билдингир. Даартагы хүнүү бодавас, акша-төгериктиң үнезин эки билбес кижилерге берге болур чоп.

Аъш-чемниң национал байлаан байырлалдың районнардан келген аалчылары — колхозтарның, совхозтарның, эрт болгаш тараачын ажыл-агыйларының коллективтери эккеп сатканнар. Оларның аъш-чем аймааның ассортиментизи элбек болган. Ааржы, чөкпек, саржаг, сметана, далган, тараа, быштак, сүт... Дириг малдар — хойлар, инектер база бар. Көдээ кижилер боттарының бүдүрүп алганы продукцияларын садып-саарып өөрени берген чоордулар: оларның эккелгени аъш-чемниң өртек-үнези колдуунда-ла рыноктуу-биле дөмей болган. Ынчалза-даа кая-даа баарга, оочур-ла, оочур. Ол хүн Каа-Хем районнуң «Кызыл тук» совхозтан келген садыгжылар чай чок ажылдаан турда, таваржы бердим. Ажыл-агыйның кол зоотехниги С. Д. Монгуштан чүнү-чүнү эккелгенин сонуургаарымга, мынча дей-дир: «Бо удаада бистер, 200 килограмм быжырган хой эъдин эккелдивис. Оон бир килограммда өртээ 1000 рубль. Чиг эътти 800 рубльге садып тур бис. Кижилер шуут кынчыктырбайн тур. Дораан дооступ бээр боор. Бир килде өртээ 1000 рубль 120 килограмм сметана эккээривиске, улус мурнун былаажып тургаш, дораан-на арылдырыпты. Оон ыңай 14 кил тыва быштак садып тур бис. Өртээ 2000 акша. Эвээш арты. Оон ангыда, тыва далган, соктаан тараа, ээжегей бар. Улустар ап-ла тур». Ол аразында Сетбе Донгурович бир кижиге эът дензилеп бээш дээш өскээр чардыга берди. Оларның аъш-чемин садып алыр дээн кижилер оон-моон кээп-ле тур.

Ол хүн төп рынокка-даа баарга, Октябрьская кудумчузунга-даа чеде бээрге, садып алыкчылар саны эндерик боор чорду. Ынчалза-даа чамдык черлерде оочур шоолуг эвес: үлетпүр-даа бараанарының, чамдык аъш-чем-даа аймааның өртээ улуг боопкаш, эээрге, балдыры кошкак кижилер ынаар кайын чагдаарлар ийик. Кыдыындан көрүп-көрүп, кылаштажып чоруй баар чораан. Ынчан Кызыл хоорайдан ырак эвесте «Суглак» совхозтуң тускай эртемниглери үш харлыг иртер саткан. Бир ирттиң өртээ 20 муң акша. Мен оларның чанынга үр турбадым. Ыя аразында, оларның өртээ балдыр эъдин сооланнады соп-даа турар болза, үш өг-бүле үш ирттн садып алгаш чоруй бардылар. Шырак-даа, семис-даа иртер бардылар ийин. Оларның-биле барык-ла кожа Өвүр районда «Ак-Чыраа» совхозтуң бухгалтерия ажылдакчылары чай-хос чок саарылга кылган турлар. Бухгалтер Урана Лопсанның тайылбыры мындыг болду: «11 хой эккелдивис. Оларның бирээзин-не 20 муң рубльге садып тур бис. Оларны улустар ийи-бирлеп ап тур. 15 килограмм далганывыс бар, ооң килде өртээ 600 рубль. Бир бидон чөкпектиг бис, ону 1200 рубльге саарар бис. Бир килде-ле аан». Ол аразында бир кижиниң мындыг чугаазы дыңналды: «Өвүрге тараа үнмес чер деп дыңнаан мен. Бо тарааны кайыын тып алганынар ол». Дораан-на сонуургадым. Урана мынча диди: «Ийет, он кил тараа эккелдивис. Совхоз тараазы-дыр. Оон эвээш-бичелеп тарып турар бис. А ооң кадында хуу кижилер боттарының огородунга база тарып алыр апарган». Оларның ол эвээш тараазы дораан төне берди.

Байырлал хүннеринде хөй-хөй кызылчылар тыва аъш-чем аймаан шыдаар шаа-биле курлап апкан дээр болзумза аңаа кандыг-даа частырыг турбас ийин. Ийет, ол хүн шынап-ла, акшалыг-ла болза, аъш-чем-даа, үлетпүр-даа бараннары элбек болган ийин.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

Кызыл хоорайда шөлдүң адының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Найысылалда Дээди Советтиң, Чазактың, В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының база башкы институдунуң бажыңнарының аразында турар шөлдү адаарының чугулазынга хамаарыштыр республиканың база Кызыл хоорайның чурттакчыларындан кирген хөй санныг саналдарны болгаш дилеглерни өөредип көргеш, ол айтырыгны чон болгаш хөй-нииттиң ортузунга база массалыг информация черлерин дамчыштыр чугаалажып көөрүн организастаан турган. Аңаа эртемденнер, чогаалчылар, башкылар, журналистер, хөй-нииттиң организацияларының болгаш каттыжыышкыннарының төлээлекчилери, ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар хөйү-биле киришкен. Чугаалажып турган үеде ол шөлдү «Республика шөлү», [illegible] Далай-Лама аттыг, [illegible] «Хостуг Тыва», «Алдан-Маадыр», [illegible] Монгуш Буян-Бадыргы аттыг, Самбажык аттыг, «Найырал», «Арат», «Хем-Белдири» шөл дээр дээш, оон-даа өске 24 атты саналдап кирген турган.

Республиканың чурттакчы чонунуң политиктиг болгаш социал-экономиктиг амыдыралының төвү болур найысылалдың төп шөлүнүң улуг ужур-дузазын хүлээп көрүп база Тываның төөгүлүг эрткен үезин болгаш ооң интернационалчы чонунуң келир үезин барымдаалап көрбүшаан доктаадырым болза:

1. Кызыл хоорайның төп шөлүнге Арат шөлү деп атты тыпсыр.
2. Тыва Республиканың Культура министерствозу, Кызыл хоорайның чагыргазы Арат шөлүн учётка киирер болгаш ону ажаап кадагалаар база культураның тураскаалы кылдыр камгалаар хемчеглерни алыр.

Тыва Республиканың Президентизи **Ш. ООРЖАК.**

Кызыл хоорай.
1993 чылдың август 12.
№ 64.

ЧАА-ХӨЛ: СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕ

Бистиң Чаа-Хөл районга рыноктуг экономиканы хандадырының программазы ажылдап кылдынган. Ону тургузарынга республиканың хоочун экономистериниң бирээзи, күш-ажылдың хоочуну С. И. Бадаа улуг үлүүн киирген.

1993 чылдың бирги чартыының түңнелдери-биле районнуң совхозтарында мал продукциязын бүдүрери кудулаан. Бо талазы-биле көргүзүглер «Найырал» совхозта — 21,4, «Ак-Хем» совхозта 30,6 хууга эвээжээн. Ол ышкаш сүт бүдүрери 1992 чылдың бирги чартыынга деңнээрге, 87 тоннага кызырылган. «Найыралда» ол-ла көргүзүг 42 тонна, «Ак-Туругда» 46 тонна боор турар. Бир инекке онааштыр сааган сүт 409 кг болган. Күчеге саткан сүт эрткен чылдының 79,4 хуузу, эът чүгле 51,6 хуу боор турар. Бо дээрге ам рыноктуг экономикаже шилчип турагш, ажыл-агыйлар-да кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң, совхозтарның удуртукчуларының, кодээ ажыл-агый килдизиниң кол специалистериниң рыноктуң негелделеринге дүүштүр ажылдавайн, эрги-ле ёзу-биле ажылдап, ажыл-агыйны эрестей организастап турганындан мындыг түңнелдерлиг болганывысты миннир апаар.

Амгы үеде совхозтарның банкыдан алган чээлизи көвүдеп турар. Ону төлээриниң санаашкыннарын совхозтарның удуртукчулары, тускай эртемниглери, бухгалтерлери, экономистери тодаргай кылып албаан.

Эрткен ажыл-агый чылының көргүзүглеринден тодаргай түңнелдерни ажыл-ишчилер кылган. Эрткен кышка белеткел чүгээр болганындан шээр малдың баш саны мурнуку 1992 чылга бодаарга өскен. Хой, өшкүнүң ниити саны 38826 турган болза, бо чылдың июль 1-де байдал-биле 43057 баш санныг болуп турар.

Бо кыжын хой оолдаашкыны ниитизи-биле багай эвес эрткен. Районда төрүүр 100 хойга, өшкүге онааштыр 74 анай, хураган камгалап алдынган. «Ак-Туруг» совхоз — 80, «Найырал» — 78, «Ак-Хем» совхоз 64 хураганны төрүүр 100 хойга онааштыр алган. Малчыннардан Үйнүк-оол Очур, Ийиве Тюлюш, Маадыр-оол Шойзат («Найырал» совхозтан), Сарыг-оол Чаш-оол, Алексей Сайбуу («Ак-Туруг» совхозтан), Алдын-оол Байлак-оол («Ак-Хем» совхозтан) тус-тузунда 95-101 чедир хураганнарны камгалап алгаш, районга тиилекчилер болганнар.

Хөй чылдарда мал ажылынга эки түңнелдерни чедип алганы база кодээ ажыл-агыйны сайзырадырынга киирген улуг-хуузу дээш «Найырал» совхозтуң хойжузу Үйнүк-оол Матвеевич Очур Тыва Республиканың «Ак сеткилдиг ажыл-ижи дээш» деп медаль-биле шаңнаткан. База ол-ла кодээ ажыл-агый адырынга ачы-хавыяалары болгаш ак сеткилдиг ажылы дээш «Ак-Хем» совхозтуң хойжузу Алдын-оол Лопсанович Байлак-оолду Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан. Чаа адааныывыс бедик шаңнаалдарга четкен малчыннар рыноктуң бергелеринге торулбайн, ам-даа шудургу ажылдап турарлар.

Ам районнуң ажыл-ишчилериниң кол сорулгазы — ажыл-агыйларны рынок структуразынче киирер совхозтарга альтернативтиг кылдыр арат ажыл-агыйларын, хуу болгаш биче бүдүрүлгелерни янзы-бүрү ээтежилгелерни тургузары болур. Амгы бо хүннерде районнуң ажыл-агыйларында 1324 ажылчыннар ажылдап турар. Ол 1992 чылдың деңнелиниң 94, 5 хуузу болур.

Совхозтарның боттарының херегледиңге чарыгдаан акша-хөреңгизи — 67.764 рубль. Бо дээрге эрткен чылдыынга деңнээрге, 15 катап хөй сан-чурагай-дыр.

Бисте районнуң херегленкчилер ниитилелиниң садыгларындан аңгыда, совхоз бүрүзү база боттарының садыгларын ажыткылаан. Орта ажыл-агыйлар боттарының бүдүрген продукциязын сайгарарынга, өскээртен эккелген бараанын орнап садарынга ол садыгларны ажыктыг боор турар. Амгы үеде районда 5 биче бүдүрүлгелер бүрүткеттинген, ажылдап турар. Эң ылаңгыя чоңга автотранспорт ачы-дузазын чедирип турар «Дуза» биче бүдүрүлге (удуртукчузу Андрей Хаваа) шуудап ажылдай бергени өөрүнчүг. Районнуң ырак-чоок суурларының аразынга пассажирлерни доктаамал аргыштырып, коллективтиг чагыгларны күүседип, Чаа-Хөл — Кызыл аразынга безин неделяда 2 катап чорук турар.

Бо бүгү-биле чергелештир бергедежип турар айтырыгларывыс база хөй. Олар районнуң электри, сүт хандырылгазының, ол ышкаш телефон харылзаазының айтырыглары боор турар. Ылаңгыя суурлар аразының телефон харылзаазы кончуг багай байдалда. Моон уламындан дүрген дуза чалап алыры бергедээшкиннерге таваржып турар.

Районнуң ниити девискээри 290 муң гектар, чурттакчы чону 8900 кижи. Районда улуг бүдүрүлге черлери чок. Ынчангаш чонуң херегл ел бараанын бүдүрбейн турар. Долгандыр тайга-таңды болганда совхозтар харын эвээш санныг тудуг материалдарын бүдүрүп үндүрүп турар.

Районда 165116 га чер кодээ ажыл-агыйның, ооң иштинде тараа тарыыр шөл — 18960 га, сиген кезер шөлдер — 1427 га, одарлар — 144.331 га. Ол хиреде районувуста сиген кезер шөлдер кончуг эвээш. Сиген кезер 1.5 муң га шөл суг хөөлбээниң адаанче кирген.

Районда бо хүннерге чедир 57 арат ажыл-агыйлары бүрүткеттинген. Ажыл-агыйын шуудадып, эки ажылдап эгелээн араттарга Михаил Дугар-Сюрюң, Байыр-оол Шомбул, Виктор Бегзи, Тамара Седип, Бадарчы Роман, Маадыр-оол Лопсан, Сувакпит Сагаан, Ыпык-оол Тюлюш, Орлан Тюлюш болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Бо хүннерде бир чугула сорулга — 1993-94 чылдарның кыштаглаашкынынга ниитиниң малынга четчир чемин белеткээри болур. Эрткен чылгы деңнелге бодаарга, бо чылын темп кошкак боор турар. Чаъс-чайыктыг чылда сиген эки үнгенде аан. Ынчалза-даа чогум үргүлчүлелдиг чаашкыннар ажылга кончуг шаптыктап турар. Июль 25-ке чедир районда 930 тонна сиген белеткеттинген. Ооң иштинден «Ак-Туруг» совхозта 430 тонна сиген сарааттаттынган. Ук ажыл-агыйда сиген белеткелиниң темпизи чүгээр болуп турары ол.

Бистиң бир кол сорулгавыс — рыноктуг экономиканың негелделеринге дүүштүр өг-бүле бүрүзүн картофельдиг, тарып алган тараалыг, азыраан малдыг болурун чедип алыры болур. Ниитизи-биле чурттакчы чонда 3095 мыйыстыг бода мал, 2244 хой, 5128 өшкү, 408 чылгы мал бар боор турар. Ынчалза-даа бистиң районда 1676 өрегениң 422-зи азы 25,2 хуузу мал тутпайн турар. 1994 чылдың санаашкыннарын ёзугаар алырга, хуу кижилерниң инек малы 1994 чылдың төнчүзүнге чедир мыйыстыг бода мал 28,7 хууга, хой 71,8 хууга, өшкү 38 хууга, чылгы 19,6 хууга өзер. Ол ышкаш арат ажыл-агыйларының мал-маганының баш санын өстүрери, оларның бүдүрген продукциязын сайгарарынга дузалажыры район администрациязының болгаш ооң килдистериниң кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Бо бүгү сорулгаларны күүседирде ам кылыр ужурлуг ажылдарывыс:

— районнуң харылзаа бельдирин ажыдары;

— Россияның кодээ ажыл-агый банкызының Тывада банкызының салбырын ажыдары;

— суд, прокуратура органнарының контораларының септелгезин чорудары;

— орук-септелге участогун ажыдары;

— септелге-тудуг участогунуң ажылын экижидери.

Күрүне албан черлериниң септелгезин өй-шаанда доозуп, район котельнаязының база суг четкизиниң септелгезин өй-шаанда чоруткаш, уруглар албан черлериниң, школаларының, садиктериниң, культура, эмнелге албан черлериниң чогумчалыг ажылдаар байдалын хандырары. Бөгүнгү соңгаарлаттынмас сорулгаларывыс мындыг.

Камбаа БИЧЕ-ООЛ.
Чаа-Хөл район чагыргазының даргазы.

Мал чеминиң белеткели

ШУУДАП ЧАДАП ТУРАР

Бо чылын Эрзин районнуң ажыл-агыйларының девискээринде үзүткел чок чаъс чаап келгенинден оът-сигенниң үнгени эки. Хову-даа, хемнер уннарының-даа сигени аажок элбек. Ындыг-даа болза, Тес хемниң сиген кезер ногаан алаактарындан районнуң ажыл-агыйлары шупту кышкы үеде чаш малга бээр хоолулуг ногаан сигеннерни оон кезип ап турган.

«Мөрен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазының коллективи кыштаазының чанындан мал чеминиң белеткелинче кирген турган. Дыка хөй алаактарның сигенин кезип, кааң хүннерни ажыглап, хөпээннеп алган. Ынчап турда, үзүк чок чаъстаашкындан Тес хем үерлээш, ол сигенни суг алгаш барган.

Ынчангаш Тес унунуң алаактарындан бо чылын мал чеми белеткеп алыры берге-ле боор. Мал чеминиң белеткелинче июль айның эгезинде шупту ажыл-агыйларның хову бригадалары, малчыннар кирген турган. Ол ажыл ам-даа шуудап чадап турар. Сиген бригадалары, звенолар, малчыннар боттарының мал чеми белеткээр шөлдеринде турбушаан. Оларның ажылдаарынга чаъс-чаашкын шаптыктавышаан. Хүнчүк-ле чаап турза-даа, ийи-чаңгыс удаа чаъстык хүн кааң үелерни ажыглап, сигенни кестирип, бөлүп турар. Ынчалза-даа Нарынның сарааттап каан элээн каш тонна сигени чыдып үрелген. Өске-даа ажыл-агыйларда комбайн-биле кестирген сигеннери база үрелип, черде кагдынган.

Ленин аттыг совхозтуң № 2 хойжу бригадазының Василий Сандыкка удурткан сиген бригадазы Куп-Сайыр бажында мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар. Ында 10 кижи ажылдап, сигенни кестирип, бөлүп, сарааттап эгелей берген.

Ол-ла бригаданың малчыннары Ижээ Уржук, Анатолий Сандык олар боттарының күжү-биле сигенни кестирип, бөлүп, кыштагларынче удур сөөртүп, аңаа дүжүргеш, чада каггаш, кургаткаш, сарааттаарын олар чугаалаар болдулар.

Бо-ла ажыл-агыйның Арыштыг деп черде сиген бригадазы эрткен айның 8-те сиген кезиилдезинче кирген. Ол бригаданы 30 ажыг чыл ажылдаан хоочун тракторист Анатолий Дондук удуртуп турар. Оларда техника четчир. Ийи чаңгыс аяс хүннерни ажыглап турагш, ийи улуг сараатты кылып тургускан. Ында база-ла 30 ажыг чыл ажылдаан хоочун механизатор Дулай Баазан аныяк механизаторларга бодунуң арга-дуржулгазын, үлегер-чижээн көргүзүп, эки ажылдап турар. Ол бригаданың турар чери тайга элээ болгаш оларның сиген шөлдерин чаъс-чаашкын оюп эртпес, албан таварып эртер.

«Нарын» совхозтуң Дагилди, Будуу-Арзы деп черлерде хову бригадазы мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар. Ол черлерде ниитизи-биле 16 трактор, 48 кижи хаара туттунган. Ам бо хүннерде 100 ажыг тонна сиген сарааттаттынган. Ол бригадада сиген кезер, бөлер, пресстээр техникалар четчир.

Аяс хүннер кончуг ховар. Бо совхозтуң ол черлери база-ла тайга элээ черлер. Кара булут келир-ле, албан чаап эртер. Ынчангаш мал чеминиң белеткелинге улуг моондакты таварыштырып турарын ында ажылдап турар кижилер улуг хомудал-биле чугаалаар болдулар.

Бо чылын хову сигени аажок үнген. Дүжүдү элбек. Ылаңгыя мурнунда тараа тарып турган, кагдынган аңгыс черлерде үнген сигенни кижи карак-биле көргеш магадаар.

Кайы-даа ажыл-агыйлар сигенде ажылдап турар бригадаларын аъш-чем-биле хандырганы эки. «Нарын», Ленин аттыг совхозтарда малчыннар кыштагларының коданнарында ногаан сигеннерниң үнгени аажок. Ол дүжүттү малчыннар боттары хол кадыыры-биле кезип, белеткеп алырынче сагыш салбайн турарлар.

Чамдык ажыл-агыйларның малчыннары мал чеминиң белеткелинче ам-даа кирбээн. Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазының хойжулары Кыргыс-Тейде хову бригадазының техниказын ажыглап, ында кестирип, пресстеп каан сигеннерин чүдүрүп, сарааттап алырынче сагыш салбайн турар. Ол бригаданың малчыннарындан ам бо хүннерде ында ажылдап турар кижилер чок. Ооң уламындан машина, тракторга сиген чүдүрер кижилер чедишпес.

Чаъс чаарынга чылдагааннап алгаш, чамдык механизаторлар, чолаачылар болгаш малчыннар аалдарынче чанар, чорууру хөй. Аңаа хонуп-дүжүп турагш, аяс хүннерни ажыглаарын бодавайн турарлар.

«Чаа орук» совхозтуң хойжулары Свердов Хайын, Михаил Дамба олар боттарының ажы-төлүн, Эрзин, Бай-Даг суурларда чурттап турар дөргүл-төрелдерин организастап алган ховуда хонуп, бичии кааң хүннерни ажыглап ажылдап турарлар.

Район төвүнүң болгаш кодээ чурттакчылыг суурларның албан черлерин, организацияларын, бүдүрүлге черлерин тус-тузунда ажыл-агыйларга бижыглап, сиген белеткээр даалгаларны бергилээн. Оларның чамдыктары ол ажылче киргилээн, чамдыктары ам-даа эгелевээн.

Ам хамык хай-халаптың бачыттыг берге үези чаъырлып келген. Ынчангаш ам бо хүннерниң кол сорулгазы, бүгү кижи болгаш техника күжүн мал чеминиң белеткелинче мобилизастаары болуп турар.

Николай ДАЖИНМАА.

Тыва Республиканың «Чер дээш төлевир дугайында» Хоойлузунга өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың Дээди Совединиң **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың «Чер дээш төлевир дугайында» Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

1. Кодээ ажыл-агый шөлдериниң бир гектарындан республиканың районнарының аайы-биле үндүрүгнүң ортумак хемчээлдерин бадылаар дугайында № 1 капсырылга (кошкан).

2. 25-ки чүүлде сөстерни (№ 2 капсырылга) казыыр.

3. 26-гы чүүлдү дараазында эдилге-биле тайылбырлаар: «черниң нормативтиг өртээн чогуур углаашкынга ажыглаар черлер шөлүнүң единица бүрүзүнге рубльдер-биле чер үндүрүүнүн бежен катап хемчээлинге доктаадыр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 1993 чылдың июль 14. № 511.

Кодээ ажыл-агый шөлдериниң бир гектары дээш колхозтардан, совхозтардан болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринден тыртар үндүрүгнүң районнар аайы-биле ортумак хемчээли

(гектар дээш рубль).

№№	Районнар аттары	Тарылга шөлү		Одар шөлү	Сиген шөлү	Кодээ ажыл-агый шөлдери
		Кургаг	Суггаттыг			
1.	Мөңгүн-Тайга	8	17	4	2	2
2	Бай-Тайга	9	49	12	4	5
3.	Барыын-Хемчик	13	58	7	3	5
4.	Чөөн-Хемчик	17	76	7	3	6
5.	Сүт-Хөл	12	53	8	3	5
6.	Чаа-Хөл	14	49	11	2	4
7.	Улуг-Хем	19	81	11	3	6
8.	Өвүр	9	49	9	3	3
		12	61	8	3	6
10.	Тожу	35	—	11	9	13
11.	Бии-Хем	25	101	8	4	9
12.	Каа-Хем	20	92	9	4	9
13.	Таңды	20	99	9	4	11
14.	Тес-Хем	8	55	7	4	4
15.	Эрзин	9	45	9	3	3
16.	Чеди-Хөл	21	86	6	3	9
17.	Кызыл хоорайның чери	10	—	8	3	4
	Ниити республика туңу	18	70	9	3	6

Тайылбыр: үндүрүгнүң хемчээлин 1991 чылдың өртектериниң ёзугаар санап тургускан.

ТҮҢНЕЛИН ЧУГААЛАШКАН

Чоокта чаа Барыын-Хемчик район чагыргазының болгаш район Совединиң биче Совединиң каттышкан хуралы болган. Аңаа 1993 чылдың ээлчеглиг часкы шеригже келдиришкининге 1966—1975 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны шериг албаны эрттирери-биле районнуң шериг комиссариадының организастап чоруткан ажылының түңнелин чугаалажып көрген. Бо талазы-биле дыңнадыгны районнуң шериг комиссариадының оралакчызы В. М. Лукашев кылган.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң № 37 Чарлыын база ТР-ның Чазааның № 152 доктаалын удуртулга болдургаш, районнуң шериг комиссариады шериг албаны эрттирер хамаатыларны организастап чорудары-биле чамдык ажылдарны кылган. Район чагыргазының бо талазы-биле тургускан комиссиязы, шериг комиссариады, тус чер чагыргаларының болгаш хоорай, суур, кодээ Советтериниң даргалары-биле демниг ажылдап, оларга практиктиг сүмелерни берип турган. Ынчалза-даа районнуң шериг комиссариады шериг баар оолдарны чогуур үезинде келдиртип, эмчи шынзылгазын эрттирип чорудар, оларны организастыг байдалга шеригже үдээрин чогуур деңнелге чедир кылбааның каттышкан хуралдан демдеглээн. Ооң түңнелинде шеригже келдиртириниң күүсетсе чогуур нарядының 80 хуузун күүсеткен. Ол көргүзүг бистиң республикада ниити түңнелдерниң эң биче көргүзүү болур.

Каттышкан хуралга санал берип, чүве чугаалаан тус чер чагыргаларының даргалары, иштики херектер органнарының ажылдакчыларының бодалы-биле алырга, үстүнде көргүзүгде янзы-бүрү чылдагааннар бар болуп турар. Ылаңгыя аныяктарның, школачыларның кадыының байдалы кошкак, бо талазы-биле кадык камгалал, эмнелге черлери профилактиктиг ажылдарны чедимче чок, эрестей чорудуп турар. Аныяктарның күш-дамыр сайзыралы негелдеге дүүшпес, оон түңнелинде часкы чылда үезинде 30 аныяк оолду шериг албаны эрттирип шыдавас деп эмчи комиссиязы тодараткан.

Ээлчеглиг шериг албанынче келдиришкинге база бир шаптыктап турар чүве болза, чамдык аныяк оолдарның девип чоруп бээри, шериг чорууундан ойталаары, бо талазы-биле ада-иениң дуза катпайн турары болуп турар. Бо айтырыг элээн дүвүрелдиг болдуруп турар.

Оон аңгыда, чамдык хоорай, суур, кодээ Советтериниң чагырга, Совет даргалары бо айтырыгже улуг кичээнгей салбайн, чогуур хемчеглерни чедир албайн келген. Ооң чижээнге Ак-Довурактың хоорай Соведин, Кызыл-Мажалыктың суур, Эрги Барлыктың, Аксы-Барлыктың кодээ Советтерин хамаарыштырып болур. Эң ылаңгыя берге байдал Ак-Довурак хоорайда болуп турар. Ак-Довурактан шериг албанынче келдиртир ужурлуг хамаатыларның чурттап турар чериниң тодаргай адрезин билдинмес болгулаан. Харын-даа оларның чамдыктары кодээде төрелдеринде чурттап турары илерээн. Бо талазы-биле хоорай Соведи, ооң чагыргазы хоорайда тургустунган хөй адырлыг чуртталга-коммунал ажыл-агыйының эргелелиниң ажылдакчылары шуудтурулге ажылы кылбайн, паспорт киир бижидилгезиниң чурумун хажыдып турар болгаш шериг чорууур оолдар-биле тодаргай ажыл чорутпайн келген.

Илереттинген четпестерни дарый чайладыр, ам күскү шериг келдиришкиниң организастыг чорудар талазы-биле хемчеглерни районнуң шериг комиссариады ажылдап кылыр, бо талазы-биле район эмнелгези, улус өөредилге килдизи чогуур түңнелдерни үндүрер дээрзин айыткан шиитпирни каттышкан хуралдан хүлээп алган.

Карн ИРГИТ.

АЖЫГЛАЛГА КИРЕР ТУДУГЛАР

Бо чылын ажыглалга кирер тудуглар Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларында эвээш эвес. Оларны ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары кылып турар. Тудуг бригадаларының ажылдап турары-даа багай эвес.

Тыва Республиканың алдарлыг тудугжузу, күш-ажылдың хоочуну Самбын-оол Күжүгетке удурткан бригада сөөлгү чылдарда ажыл-агыйларга хөй объектилерни тудуп берген. Эрткен чылын ол бригада «Мурнакчы» совхозка ийи аал иштиг чурттаар бир бажыңны, чээрби беш олуттуг столоваяны тудуп берген. Амгы үеде ук бригаданың ажылчыннары «Тээли» совхозтуң төвүнде 140 орунуг уруглар садиин тудуп, ону бо чылын ажыглалга кирер дээш шалыпкын-даа ажылдап турар.

Михаил Соянга удурткан бригада база-ла эки көргүзүглерлиг ажылдап турар. Ооң чыл төнчүзүнге чедир ажыглалга кирер объектилери хөй. Бай-Тал кодээ Советтиң бажыңы ажыглалга кирген. Кайызы-даа ийи каът аалчылар болгаш банк бажыңнарының кол ажылдарын тудугжулар кылып доозуп алган. Ханаларын безин малгаштап, шеверлеп дооскан.

Бир эвес сантехниктер боттарынга хамаарышкан ажылдарны доозуптар болза, бо бажыңнарны соок дүшкүже чедир ажыглалга кирип тер арга бар.

Делгер КАҢ-ООЛ.
Бай-Тал суур.

КАТАП-КАТАП АКША НЕГЭЭН

Менээ бо чылдың июль 13-те МАР-ның төвү Улан-Батор хоорайда өөренип турар оглум чанып келир дээш чалаглай бээргениниң дугайында телеграмманы чоруткан болган. Ол-ла хүн оглумну уткуп алыры-биле Моолдуң бистиң кызыгаар-биле кызыгаарлажып турар чоок сумузунче аъттаныптым.

Бистиң кызыгаарывыска четкеш, чолаачы-биле катай документилеривис демдеглеттип алгаш, эрте бердивис. Бистиң каайлы чери машинавысты, орукка ап чораан аъш-чемниг сумкавысты хынап көргеш, эрттирипти.

Оон 500 метр чоруткаш, Моолдуң заставазынга чеде бердивис. Бистиң документилеривисти хынааш, кадыывыстың дугайында эмчи шынзылгазын негедилер. Ындыг шынзылга алырын бис билбээн бис. Эмчи шынзылгазы чок дээш тускай декларация документ доолдургаш ийи кижиден 1920 рубльди төледип алдылар. Оон соонда машинавы, аъш-чем ап чораан сумкамны хынааш, база декларация доолдурду. Оон база бистен 2 муң рубльди негеди. База-ла төлеп бердивис.

Кажан Баян-Тес сумузунга чеде бээривиске, девискээривисти бастырган силер дээш, 5 муң рубль төлээр силер тидир. Кижи чуртунга чорааш улустуң ужурундан эртер эвес, база төледивис. Ниитизи-биле 8920 рубльди төлээн бис.

Бо үстүнде бижээн чүүлдеривге хамаарыштыр бистиң таладан каайлы талазы-биле чаа үнген дүрүмүнде ындыг чүүлдер бар чүве ирги бе?

Ийи күрүнениң аразында кызыгаар талазы-биле тускай керээ чардынган чүве-ле ыйнаан.

Дөргүл-төрелдерниң чалааны-биле, ажыл-албанның херээ-биле чораан кижилер бир аңгы-ла турар ужурлуг. Садыг-саарылга кылган коммерсантылар ийи күрүне аразында, ылаңгыя Тывада сөөлгү үеде кайы-даа таладан көвүдээни кымга-даа билдингир.

Бо талазы-биле күрүнениң үндүрүг инспекциялары болгаш өске-даа административтиг органнар ол кижилерниң холга туткан документилерин, ап чоруп турар бараанын хынаар чорукту шыңгыырадыр болза деп мээн хууда бодалым-дыр.

Аркадий ЧИГЖИТ.
Эрзин район.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРНИҢ ААЛЧЫЛАРЫ

Профэвилелдерниң Тыва республика чөвүлелиниң болгаш Саха (Якутия) Республиканың Профэвилелдер федерациязының аразында ажыл-ишчи харылзаалар чылдан чылче улам хайылаан бар чыдар. Чоокта чаа Саха Республиканың Профэвилелдер федерациязының ажылдакчылары Тываның профэвилелдериниң чалаанын ёзугаар бистиң республикага аалдап чораш барганнар. Саха (Якутия) республиканың Профэвилелдер федерациязының даргазы С. С. Сосин болгаш ол-ла республиканың социал камгалал фондузунуң чиңгире директорунуң оралакчызы Г. М. Савинов оларның ажыл-ишчи херектери Тываның Республика Хүнү-биле капсырлажы берген болгаш ол улуг байырлалга база киришкеннер.

Саха Республиканың профэвилел ажылдакчылары адырлар аразының «Дус-Хөл» дыштанылга баазазынга, «Ээрбек» совхозка чедип, ында чонуң дыштанылгазы-биле, ажыл амыдыралы-биле холбашкан айтырыгларны сонуургааннар. Ол ышкаш профэвилелдерниң республика чөвүлелиниң ажыл-ижи-биле олар таныжыпканнар.

Республика төвүнүң каас-чараш, тураскаалдыг черлери саха аалчыларны аажок магададкан.

Бистиң корр.

ЧАЪС ШАПТЫКТАЗА-ДАА...

Эрзин районга үргүлчү чаъс чаап, бүргеп турза-даа, «Чаа орук» коллективтиг ажыл-агый каттыжыышкынының агаар бичии-ле чүгээртей бээрге, бүгү күштү сиген кезилдезинче мөөңнээн. Хойжу кооперативтер, бот-тускайлаң сигенчи звенолар ажыл-агыйның девискээринде чаагай үнген хову сигенин массалыы-биле кезип кирипкен. Божалыг девискээринде хойжу бригадазы 4 тракторлуг, бир пресстекчилиг ажылдап турар. Доопай Азыраанын звенозу 120 тонна сигенни белеткээш, шалыпчыларның одуруунче кирген. Олар ам-даа 230 тонна мал чемин белеткээрлер. Сигенчилерниң ажылында шаптыктыг чүүлдер бар: үрелиишкиннер болу бээр, артык кезектер тывылбас, пресстээн сиген шарыыр демир сывырындак чок.

Чөөтей хойжу кооперативтиң малчыннары Барлык Каваа, Каң-Хурун Бивин, Халый Дажы 15-15 тонна хову сигенин кыштагларында чедиртилеп алгылаан. Школада бүдүрүлге мастери П. Б. Сайынның звенозу ажыл-агыйга 15 тонна сиген белеткеп бээр даалгазын күүседип алган. Ам-даа ол хирени белеткеп бээр бис деп, Парыш-оол Белекович бүзүрелдиг чугаалады.

Ажыл-агыйның кол сигенниг черлери Тарлаашкын унун болгаш Кежээлиг-Булуңда чаагай үнген суггаттыг сигенин үер алган-даа болза, чаа-орукчулар ниитиниң малынга четчир хемчээлдиг мал чемин белеткеп алыр деп турар.

Кызыл-оол КУУЛАР.
Эрзин район.
Бай-Даг суур.

ЧАЛГАА ХӨӨННЕРГЕ АЛЫСПАС

«Сиген багай үнген ышкаштыр, кыжын мал-маган-на ат болур боор, кайыын боктаныр эларган улус боор бис?» деп чөгенген хевирлиг, бо сезоннуг ажылынга орта бүзүрел чок бригадирни Тожуга хөй чылда дыңнаваан мен. Ол ышкаш бодунга бижыглаан азы шилип алганы кезер чери дээш өкпелеп орган хуу сигенчи кижиге база душпаан мен. Шыны херек, бо Тожуга кандаашкынныг хире деп болур чылдар турган-даа болза, сиген хирелиг үнген деп чугаа аастан үнүп көрбээни-ле шын. Хөөредиг эвес боор, мында хем, хөл кыдыы улуг шынаа черлерден үнген сиген аразынче базып кирген кижиниң бажы көзүлбейн баар. Ол херек чок, суур чурттакчызы кодан девискээри кажаазының иштинден безин хөпээн сигенни ажаап аптар чүве. Ындыг болганда, иштик ыйгылааш девискээринде сиген чүгле боттарын эвес, а өске районнарның чамдык колхоз, совхозтарын хандырып-даа болур.

Бо чылын оът-сиген элбектир, чаагай-дыр!

Ынчалза-даа чер-оранының чылдың бээр чаагай дүжүдүнден «Тоора-Хем» совхоз чүге сөөлгү каш чыл улаштыр мал чеми белеткээр план-хүлээлгезин күүсетпейн, часка четпейн чорда-ла, чеми төнгенинден малы хөйү-биле чудап өлүп, баш саны чыл-бүрү кудулап келгени? Кол-ла чылдагааны — мал чеми белеткээр ажылдарны дорт харыылап турар район болгаш ажыл-агый удуртукчуларындан эгелээш, сиген ажылында хаара туттунган кижилерге чедир онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чок болуп келгенинде. Эки белеткел чок, киргенде кирер-ле ыйнаан дээр чалгаа хөөннүг турганында.

Чижек кылдыр Тодбул, Эн-Суг деп эң таарымчалыг черлерни ап көрээл. Ол оргу-дески, эптиг дээн черде магалыг үнген сигенниң чамдыызы хадып олуруп каар болган. Чок, кажан-бир-ле үеден бээр улугла сараат турар кажаа орнун бөлүп ажыглап турган девискээрлерде, трактор кирип шыдавас, кадыыр-биле кестинмес хире чер чок ыйнаан. Толбулга чайын баргаш, «хадып олургаяан...» дээш каапкан сигенниң хөлбенейип орарын көргеш, кижилерниң багай ажылын кайгай бээр мен. Совхоз төвүнден дыка ырак эвес, ажыл-агыйның хөй мал-маганы кыштаар бо черлерниң сиген-ширбиижин чедир белеткеп албайн каапкарга, хомуданчыг боор-дур.

Бригадалар болгаш ында ажылчыннар саны эрткен чылдыындан эвээжээн. Мурнундагы Тоспулук, Кежиг-Чазы дээн ышкаш орук-чирии берге, ырак-даа болза, хире-чергези-биле хөй чылда кезип, кыжын сөөртүп ап турган шынаа черлерни ам арат ажылдыг кижилер ээлей берген. Мал чемин совхозка оон чедирип аары моон соңгаар бергедеп болурундан (машина-техниканың чамдыызы үрелген, кывар-чаар материалдар эвээш) демги девискээрлерниң сигенин ында тус-тус бижыгладып алган араттар харыылаар болган. Ынчалза-даа күжү кошкак аныяк араттарның бо ажыл-агыйга дуза кадыптары та чүү хире болурун, ынчангаш оларның аксы-сөзү херек кырында кандыг түңнелге чедерин манаар апаар. Бир эвес ол араттарның каңчаар ажылдап турарын тоомчага албас чүве болза, чамдык өске черлерде ышкаш, «кайгал» араттар «сөглээн сөс — керткен ыяш» дээнин үрептип болур чадавас.

Ынчаарга ажылга сундулуг, тывынгыр, черле хөлүн часпас араттарга даяныр апаар болгай. Мурнунда совхозтуң кол мал эмчизи турган, ам арат ажыл-агыйлыг Андрей Бадыргы 20 тонна сигенни садып алганы «Беларусь» тракторту-биле кестирип бээр боор хүлээнгеш, ажылдап кирипкен. Ол ышкаш хуузунда чүък сөөртүр машиналыг Александр Доржу Талым деп черден 40 тонна сигенни совхозка белеткежип бээр болган. Төптен эң-не ырак, кадыр-берт оруктуг Мөөнүң сигенин күзүн, бригадалар ажылын элээн шуудадыпканда, бир-ле эптиг үеде ажаап алыр деп шиитпирлээн.

Июльдуң ийиги чартыында районга кааң хүннер турганын бригадалар эки ажыглааш, элээн ажылдапкан. Августуң 2-ге чедир совхоз 316 тонна сигенни белеткээн. Бежен ажыг харлыг Товут Токага удурткан Шынаада тудугжулар бригадазы 300 тонна планының хөй кезиин белеткеп апкан, «Планывысты чүгле доллур эвес, харын ажыр күүседиринге бүзүрелдиг бис. Ам харын ийи хонук чаъс чагтаан, ажылга шаптык када берди. Ынчалза-даа черле хол бижыы-биле демниг хөделип апаар бис. Мээң бригадам ажылчыннарындан сараат салыкчылары Михаил Самбалык, Альберт Чигжит, Антон Чогунга суглар эрестиг-ле ажылдап турлар» деп, бригадир Тока чугаалап орду. Адыр-Кежиг суурдан ырак эвесте Хаак-Аксында өөреникчилер бригадазын тургускан. Валерий Лопсанга баштаткан ол уруглар 100 тонна сиген белеткээр планының 46 тоннаазын сарааттап алган. Бо ийи бригада баштайгы түңнел-биле эки ажылдааны дээш кайызы-даа хой-биле шаңнаткан.

Эрткен чылга деңнээрге, бо чылын ажыл черле организастыг, багай эвес эгелээн деп болур. Мал-маганының баш саны (инеден аңгыда) элээн эвээжээн-даа болза, 1280 тонна сигенни белеткеп, 3480 тонна силосту салып алыры дээрге, бо совхозка чиик эвес. Ынчалза-даа ооң директору Седеней Бараанович Дүгүр: «Ажылчыннарывыс малга чем белеткели дээш черле бир янзының эки сеткил-хөөннүг-дүр деп билир мен, ындыг болганда эгелээн темпини кошкатпас сорулгалыг бис» деп чугаалап турар. Ындыг-ла болзунам Седеней Бараанович, үүлең бүтсүн!

Алексей НУГУУРАК.
Тожу район.

● *Аржаан-сугларывыста байдал кандыгыл?*

ТААРЫМЧАЛЫГ БОЛДУРАР

Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» бүдүрүлге кооперативиниң каттыжыышкынының төвү Биче-Тей суурдан ырак эвесте, үш-ле километр хире черде, Суглуг-Ой аржааны бар. Бо база Тываның ат-алдарлыг аржаан-сугларының бирээзи. Шаандан тура чон аңаа хөйү-биле кирип, боттарының кадыкшылын экижидип ап турган. «Тываның аржаан-суглары» деп номда бо аржаанда родонуң составы хөй, эки аржаан деп шинчилээн чораан.

Сөөлгү үеде бо аржаанга улустуң барып кирери эвээжээн. Ооң чылдагааны — аржаанга кирип келген улусту аъттыг, мотоциклдиг оолдарның дүне-хүндүс үптеп, коргудуп турар апарганы. Чоокта чаа ол аржаанга бир дыштаныр хүнде чеде бердим. Бир өгде, дөрт майгында аарыг улус — шупту Биче-Тей суурнуң чурттакчылары кирип турар болду. Аржаанда кирип турар улустуң өөнге, майгыннарынга кирип, ында ниити байдал кандыгыл дээрзин сонуургаан мен.

— Ханының базыышкыны улгатканындан өөм иштиниң кадыы баксырап, чартыктап аараан. Бо аржаанга ам ийи чыл улаштыр кирип тур бис. Байдалы чүгээртеп чорар кижи бо. Бо удаада келгеш ур болбадывыс, кежээ дедир көжүп чанарывыс ол. Дүне када мотоциклдиг оолдар келгеш, бистиң ат кылыр частылар. Бир майгынны бузуп, ээлериниң аъш-чемин үптеп апардылар. Кыс уруглуг болгаш корткаш, хаялар аразынче чаштына берген кижи мен, уруум-биле аан. Бо аарыг ашакты эттеп турган болду — деп, өгнүң херээжен ээзи, бүдүрүлге каттыжыышкынының бухгалтери Л. С. Куулар хомудаан сеткилин чугаалады.

Аарыг-аржыкка таварышкаш, кадыкшылын экижидип алыр дээн хөөкүйлерже халдап турган дүржок хулиганнарның арны-бажы дүне када таныттынмаан, ат-сывы билдинмээн болган. Районнуң шагдаа ажылдакчылары чедип келген, истелгени чорудуп турар чорду. Оон-даа чүве үнери чөгенчиг хире болчук. Ындыг таварылгаларның мооң мурнунда база болгулап турганын аңаа кирип турган улус чугаалаар чораан. Ол аржаанга кирип турган өглүг, майгыннарлыг улус ол-ла хүн шупту көжүп чана берген, хулиганнарның оларга амыр-дыш бербээни ол-дур.

Куш-хүнезинин белеткеп чүктеп алгаш, суурдан кылаштажып келгеш, хүнзедир кирип алгаш, аржаандан кежээ чанып турарлар база бар.

Аржаанның санитарлыг ниити байдалы багай, хирлиг, бок үнүштерлиг, кузүрүмнүг. Шорга безин багай, эрги. Аржаанга каксып, улус олурар эрги сандай үрелип калган. Шорга адаанга кижи ажыттalyптар кабина хевирлиг чүве-даа чок. Черликсээнинге кижи сеткили хомудаар чер болду.

— Тываның дыка-ла хөй аржаан-сугларынга кирип чордум. Сөөлгү үеде аржаан-суглары ол чоок-кавыда турар кожээ Советтер, совхозтар холга ап, бүгү-ле таарымчалыг чүүлдерни кылып алгылаан боор чорду. Шекпээрниң дарга-бошкалары та канчап барган, чүнү бодап, көрүп турар чүве. Чанында чылар эртине-байлакче сагыш салбас, аңаа корум-чурум тудуп шыдавас, чонунуң кадыкшылын бодавас аан... — деп, Кызыл хоорайдан келген А. Д. Хомушку деп көк баштыг угба чугаалап олурду.

Хоочуннуң хомудап олурары чөп. Бай-Тайга район чагыргазының шиитпири-биле ол девискээрде аржаан-суглары хамаарыжыр суму Советтеринге, ажыл-агыйларга быжыглап каан. Магалыг-дыр. Шивилиг аржааны «Бай-Тал» совхоз, Бел аржааны — «Кызыл-Даг», Дустуг-Хемни — «Мурнакчы» эки байдалдыг кылдыр кылып алган, боттарының чурттакчы чонунга, өскээртен келген чонга таарымчалыг болдуруп алган-дыр. Харын-даа аржаанчылардан акша-төгериктен ап, орулга киирип ап, аржаанга чугула чүү-хөөнү тыптынып, дерип ап турар апарган.

Суглуг-Ой аржаанынга кирген, оңу чалап алган улус акша-төгерикти салып турар болбайн канчаар. Ол акша-көпеек ында-мында хаялар аразында төктүп чыдар чорду. Оода-ла ол бүгүнү чаңгыс черге салыр, доктаамал черден кылып алза де, Бай-Тайгажыларның үлегерин эдерип көрзе. Бо аржаанга таарымчалыг байдалды тургузуптар болза, дыштаныр хүннерде суг чон хөй болур ийик. Аржаан Ак-Довурак хоорайдан, Кызыл-Мажалык суурдан түгле он ажыг километр черде турар.

Бо аржаанче Шекпээр суму чагыргазы (даргазы Н. И. Ооржак), ассоциация даргазы С. К. Ооржак дарый сагыш салып, ону чонга таарымчалыг болдурары-биле хемчег алыры чугула апарган. Районнуң кол эмчизи С. С. Ондар, сарыг шажын ниитилелиниң даргазы А. К.-С. Тевек аңаа барып, ында байдал-биле таныжып көөрү күзенчиг.

Кадыкшылывысты быжыктырып аарывыска дузалыг, кылдывыста эки шынарлыг, белен аржаан-суувус чыдырда, ырак-узак черлерже хөй чарыгдал үндүрүп чоруп турар кончуувусту. Оода-ла келир чылдан эгелеп, бо аржаанга бүгү таарымчалыг байдал турар кылдыр бир демниг ажылдазывысса эки боор. Чонувус дээш сагыш салыр болзувусса, чонувус бисти база биле бээр. Чаңгыс чемниг болуп ажылдаары, чурттаары деп чүве ол-ла болгай.

Хөюг-оол МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

КАДАТ ЧОК ИНЕКТЕР

Хөй-ле суурларга чурттап каапкан мен. Мындыг чүве черле көрбээн мен. Хайыракан суурга ийи чайын чурттадым. Ынчалза-даа хуу инектер кададын чай санында организастап чадап турары дыка хомуданчыг-дыр. Бо изигде улустуң бызаалары бир-ле болза, кажаата аштап-суксап хүнзээрлер, а чамдыкта кажаадан үндүрүптерге, иелерин ээп алырлар. Бо берге рынок үезинде чаңгыс катап безин инек саап албайн баарга, кончуг-ла хомуданчыг болур-дур. Ооң кадында эрткен чылын суур чурттакчылары Сукпак деп черге картофель олуртуп каарга, ону инектер саза базып, чип каапкан. А картошканың ээлери чаңгыс кочал-даа дүжүт албаан. Көдээ Совет даргазы К. М. Шивидек, чагырга даргазы О. И. Кысыгбай кадат чок инектер дугайында кандыг-даа дээштиг хемчег албаан, оортан түңнел үндүрбээн.

А ооң кадында инектерниң кадат чогунда өске чылдагааннар база бар. Инектерин кадарчыга хүлээдип берип тура-ла, ооң төлевирин бербес кижилер бар. Хуу кижилерниң малын өстүрер, ону оор-суктан, бөрүден, аарыгдан камгалаар талазы-биле боттуг ажыл чорутпайн турар. Ынчангаш чамдык улустарның инектери ис чок читкен. Хуу малды май айдан эгелеп чаңчыктырып кадарар болза эки. Суур дужунда чаагай меде бар. Аңаа эрткен чылын үжен ажыг инек өлген. Ам та чежези өлүр, кадат чокта кара хинчек аа? Кажаада бызаалар кажан оъттаарыл, кадат чок инектер кажан кадарчылыг апаарыл?

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.
Хайыракан суур.

● *Солунга үнген чүүлге хамаарыштыр*

«КАЙДА ЧОР СИЛЕР, ЭШ-ӨӨРЛЕР»-

Мындыг эгелиг материалдың солунга үнгенин чоокта чаа менээ бистиң совхозта күш-ажылдың хоочуну Долгунмаа Эник-оол чугаалады. Ону номчуваанымга кончуг-ла хомудап чор мен.

— Ол материалда сээң адыңны Сюрюн-оол Василий Маадыевич эвес, а Михайлович деп чазып бижипкен болза-жок, сени деп билип ордум. Чүге дээрге дайын үезинде бистиң кожуундан алдын уургайынче ажылдап чорудупкан аныяктарның бирээзи сен-не болгай сен — деп, ол менээ чугаалады.

Ийет, 1943 чылдың ноябрьдан эгелээш, дайын төнгүже чедир Бии-Хемден дөрт аныяк оолду Тере-Хөлдүн Эми алдын уургайынче кожуун даргазының айтыышкыны-биле мобилизастап чорудупкан чүве. Аңаа баарывыска, Иван Новицкийге удурткан алдын тывыжының артелинге бистиң ажылдадып кагды. Мен 1945 чылдың октябрьга чедир ажылдадым. Ол үеде аарый берген мен. Алдын уургайының директору Яблоков дарга эмчиниң шынзылгазын ёзугаар мени чандырып чорудупкан чүве.

Аныяк шаамда ол үлетпүр черинге ажылдай бергеш, Тываның чүк-бүрү кожууннарындан келген болум үем аныяк оолдар-биле таныжып, эш-өөрлүг апарганым менээ кажан-даа уттундурбас. Дайзынның чылча шаварынга улуг-хуувусту киирээли деп сорулганы салып алган ажылдап турдувус. Ол үениң аныяктары, шынап-ла, улуг тура-соруктуг ажылдап чордувус. Эп-найыралдыг, эки-даа ажылдап турдувус. Кижээ эш-өөрден артык чүве чок. Шынап-ла, эш-өөрүм-даа хөй турган. Чижээ, Бай-Тайгадан Донгурак, Улуг-Хемден Базыр-Сагды дээш, оон-даа өскелер-биле, чоок төрел-дөргүл ышкаш кады чурттап, ажылдап турдум. Барыын-Хемчиктен кады ажылдап турганым С. Б. Сендимаже чагаа бижиримге, — ол эжим аараш, мөчүп калган деп харыызы келди. Кады ажылдап чораан эжи чок апарган деп сураан дыңнаарга безин кончуг хомуданчыг-дыр.

Ол үеде Бии-Хемден кады чорутканым дөрт кижиден ийи кижи артывыс, ооң адын Санмал дээр.

Кижи назыны удадыр эвес. Ооң кадында аарыг-аржык деп чүве база бар. Өл-шык черге ажылдап тургаш, тып алган аарыым хоочураан. Ынчаарга мээң Эми алдын уургайынга ажылдап турганым дугайында документ-бижиим база чок боор турар. Менээ ам бир кижиниң бузуредилге бижии херек. Алдын уургайынга мынчаг ажылдап турган кижилерниң болгаш бодумнуң ат-сывын сураглап, архивче черинге чордум. Бистиң — тыва оолдарның аттары чок, орус эштерниң ат, фамилиязы бар боор чүве болду.

Ол үеде мээң-биле кады аңаа ажылдап турган кижилер менче чагаа бижиптер боор деп идегел-биле бо чагааны бижидим. Амыдырал-чуртталга бергелей берген бо үеде хууда ужуражырывыс-даа берге боор. Чагаалажып тургаш, амыдырал-чуртталгавыс, ажы-төлүвүс дугайын хөөрежип көргей-ле бис. Мен Хадын суурда Рабочая кудумчузунда 20 дугаарлыг бажыңда чурттап олур мен.

Василий СЮРЮН-ООЛ.
Бии-Хем район.

ҮПТЕКЧИЛЕРНИ АМДАЖЫТПАС

Арын-нүүрүн ышкынган аш-ырымныг, туразы улуг, дурту кыска, хырны мурнаан, ады соңнаан үптекчи дерзиилер деп кымнарыл ол? Олар халас ажык-кончаа сүрер, чүгле бодунуң бодаар ажырымчы артык сеткилдиг кижилер-дир, ажыл-ишке хөөн чок, ийи арынныг ындыг үүлгедикчилерниң аяа черле долар, арат чоннуң каргыжы черле чедер.

Ырак Тожудан эмчилеп келген аарыг-аржык, инвалид Маннай-оол Ыйма-Серен «Шыңга» мынчаар бижээн:

— Ол ындыг мөзү-шынарын оскунган үптекчи оолдарның мени ышкаш кырган ада-иезин, дөргүл-төрели чок ирги бе? Ол мээң садып алган 2700 рубль өртектиг аъш-чемимден аңгыда, бир свитер база бар чүве. Мээң бо чүүлүм солунга үне берзе, ол мени үптээннер номчуй бээр ирги бе дээш бижидим — дээн.

Көрбес силер бе, үптеткен кижи 2-ги бөлүктүң инвалиди, аарыг-аржык кижи-дир, эмчилеп чораан, эвээш пенсия ап турар. 4 эзирик тыва оолдар чөп-бүрүү-даа чок черге келгеш, ойтур шашкаш, ашакты үптээннер-дир. Ол ышкаш артында-ла Парлалга бажыңының чанынга хоочун журналист-солунчу М. Товчаны бир өөдежок идегет үптээнин Николай Даван-оол бижээнин килең-биле номчудум. Шак ындыг арын-нүүрүн ышкынган бужар үүлгедикчилерни Дон казактарының ёзу-чурумун барымдаалап, хөйнүң мурнунга чүге ужазынче саваа-биле 50-ден 100 чедир улдап турбас чүвел? Оларны суп алгаш, аъш-чем-биле азырап, бичии-даа бол, күрүне кежиин чоогладып турган ажыы бар бе?

Черле ынчаш сөөлгү үеде хып дээн бөлүк оолдарның күш-шыдалы чок кырганнар бастыры келерээн болдур ийин, мындаа чаа бажыңымдан улуг ырак эвесте кудуктан суглап алыр дээш чеде бээримге, үш аныяк тыва оолдар (17-18 хар хире) эзирик турлар, суг бербес, базар кудуктуң тудазын аңаа-ла өш-биле базып, суун черже хол-чайт кылдыр теп-ле, каттырыжып, мени шоодуп турлар ол. Оон бирээзи тургаш:

— Бистиң-биле маргыжар, өжежир болзуңза, сени диригге өрттедиптер бис — дээш, база-ла чир-шоо каттырыштылар, ам канчаар кооткаш, суг чок чандым, аңаа-ла таныбас кижиге чөңгээлеп чоруур боор-дур. Оон аңгыда, ээн бажыңнар, киоскилер соңгаларын туура шавар кижилер база көөрүдээнин эскердим. Мээң чурттап турарым «Шанхайда» № 20 бажыңның соңгаларын аңаа-ла буза шаап кагдылар. Автовокзал чанынга мурнунда киоскилер тургулаан чүве, оларны ургулчу үрегдээр боорга, ам шуут ап каапкылар.

Ол хамаанчок спорт комплексизиниң чаа туткан улуг чаагай өргээзиниң соңгазын безин чылдагаан чокка буза шаап каанын күш-ажылдың хоочуну Ооржак Лама менээ чугаалады. Хомуданчыын көрбес силер бе, ол хире хөй шуудел үндүрүп тургаш, кылып, бүдүрүп алган улуг чаагай оран-саваже безин хол чедип халдай бээр!

Кол-ла чүве, ажыл-хожул чок, аңаа-ла бажынын уу-биле тоолап чоруур кедээлен келген алды-сывы билдинмес тыва оолдарның бо хоорайда элбээнинде, оон ынай назы четпээн бичии оолдарның хайгааралдан дашкаарлаанында, ада-иезиниң ажы-төл кижизидилгезинче кичээнгей салбазында, улуг кижилерниң көрбээченнеп эртип турарында деп бодаар мен, бир эвес кижи бүрүзү, башкылар, хөй ниити активтери уруглар кижизидилгезинче угланыр болза, бо мындыг хоралыг үүлгедиглер болбас ужурлуг.

Сандан САНДЮ.
Күш-ажылдың хоочуну.

НИИТИ БАЙДАЛЫВЫС ЭКИ

Бо ясли-садикти 1988 чылда ажыглалга киирген. Районда хөй олуттуг уруглар албан чери болур, ында 140 бичии чаштар туруп турар. Даштындан көөрге, шынап-ла, Эрзин суурнуң аян-шинчизин киирип, ийи каъттыг болгаш каас-чараш бажың. Ооң иштинче кире бээрге, база-ла делгем болгаш каас. Дериг-херекселдер: стол, сандайлар, уругларның хеп шыгжаар шкафчыгаштары четчир. Орун-дөжек херекселдери база ажырбас.

Ам бо хүннерде 40 бичии чаштар туруп турар. Чүге дээрге чайгы үеде уругларның ада-иелери шөлээлерде, уругларын хол ужуу-биле алгаш баарлар. Ынчангаш эвээш уруглар туруп турар. Ясли-садикке уруглар хөлезининге мурнунда 1028 рубль төлеп турган. Ам ол улгаткан. Бир уругну тургускан дээш 4600 рубльди төлээр. Ол дээрге дыка хөй акша-дыр. Чамдык үш уругдан хөй уруглардыг улустарга бичии чиигелде бар. Чамдык ада-иелер уругларын хөлезизи улуг дээш, тургуспайн баар ирги бе дээш, садиктиң кижизидикчи башкыларын мында уругларын тургузуп турар ада-иелер-биле чугаалажып, тодарадып алыры-биле чоруткан.

Мында ажылдап турар кижи саны 41. Оларның иштинде 17 кижизидикчи башкылар бар. Арткаңнары техниктиг ажылдакчылар. Школаже баар белеткелдиң ийи бөлүү ажылдап турар. Ол уругларны ур чылдарда ажылдап келген башкылар С. Назын, Б-М. Канзай, Т. Самбуу, Т. Хорлуу олар башкылап турар. Бо чылын школага өөренир уругларны школаже үдеп каан бис. Оларның орнунга келир чылын школага өөренир уругларны четчелеп тургускан.

Музыка, күш-культура башкылары база ажылдап турар. Ындыг-даа болза, бисте чединмес болгаш четпестеривис хөй. Уругларга ойнаарактар, номнар, кыдыраашкар садып алырынга акша-төгерик чедишпес.

Бо чылын садиктиң эгар септелгези: будуур, чугайлаар ажылдар кылдынган. Ясли-садиктиң бир берге байдалы — кыжын соок. Кажан садикти кылып турда, оон тавааны шын эвес кылганындан шалазындан соок. Ону кышкы үеде адаан хар-биле хөөп алыр улус-тур бис. Канализациязы база орта ажылдавас. Одалга системазын эде кылдырар дээрге, база-ла акшага барып үзер.

Арыгланыр черлериниң крааннарының чамдыктары база ажылдавас. Ону кылдырарынга база-ла акша херек. Келир кышка одаар хөмүрүвүс четчири-биле дүжүртүнгөн.

Ясли-садиктиң ажылдакчыларының акша-шалыңы чогуур үелеринде үнмес. Чамдык шөлээлээн техниктиг ажылдакчыларывыс акша албайн шөлээлээн.

Владимир ХЕРТЕК.
Эрзин район.

ТЕЛЕ-ПРОГРАММА

(Август 17-ден 22-ге чедир)

АВГУСТ 17

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9:05 Фирма магадылап тур. 9.20 Хөглүг ноталар. 9.40 «Аңаа-ла Мария дээр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.30 Кижи болгаш хоойлу. 11.00 «Сарыг хем». Он сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм. 6-гы сериязы. 12.00 Медээлер. 12.20 «Петровтуң болгаш Васечкинниң аңаа база кайгамчыктыг дыштаныылгалары». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.25 «Офицерлерниң ужуражыр чери». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.55 «Спрут-3». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы. 15.00 Медээлер. 15.25 Ажыл-ишчи медээлер. 15.40 Адам Смиттиң акша-хөреңгизи. 16.10 «Блокнот». 16.15 «Тедди Ракспинниң ужуралдары». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 16.40 «Байкалга чаңгыс хүн». 17.05 «Индонезияның танцылары». 17.35 «Үелер аразы». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 «База катап эмнер дугайында». 18.00 Медээлер. 18.25 «Делегейниң чүктери». 19.00 «Аңаа-ла Мария дээр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 «Өнчү ээзиниң эге билиглери». 19.50 «Тема». 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.25 «Пепса стилинге музыка». Беш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү сериязы. 23.25 «Орус уран чуруулга». XX век. Чуруктарда эге билиглер». 00.00 Медээлер. 00.25 О. Митяевтиң ырлары. 00.55 — 02.00 «Спрут-3». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың биржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 — 9.55 Россияның алдын казыкчылары.

* * *

12.00 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады. 13.40 Тараачыннар айтырыы. 14.05 «Чырыткылыг талыгыр-же мени кыйгыр. Уран-чечен фильм. 15.40 Россияда бизнес. 16.10 Янзы-бүрү медээлер. 16.25 «Мени бодунга деңней көр». 16.55 «Бир хүнүң көрүнчүү». 17.40 Ада-иелерге тоолдар.

«ТЫВА» канал

18.10 «Факт». 18.30 Тыва Республиканың прокурору А. Д. Дамба-Хуурак-биле интервью. 18.55 «Көдээниң күш-ажылчы хүннери». 19.20 «Нениң иштики сагыш-сеткили». 19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.25 «Санта-Барбара». Уран-чечен фильм. 206-гы сериязы. 21.20 «Музыка экзамени». 21.40 Ретушь чокка. 22.35 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады. 23.15 «Салгалдың портреди». 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.25 Спортчу карусель. 00.30 — 01.25 Водолейниң кыйгызы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.10 Парламент шагы. 19.10 Хүннүң-не байырлал. 19.20 «Эжикти хым соктап тур:::? 19.35 — 20.00 «Сибирьниң бароккозу».

АВГУСТ 18

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 Мультфильмнер. 9.45 «Аңаа-ла Мария дээр». 10.35 Садыглажыышкын көвүрүү. 11.05 «Сарыг хем». Он сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм. 7-ги сериязы. 12.00 Медээлер. 12.20 «Петровтуң болгаш Васечкинниң аңаа база кайгамчыктыг дыштаныылгалары». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.30 «Үр чурттаар бис». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00 «Спрут-3». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. 15.00 Медээлер. 15.25 Телемикст. 16.10 «Блокнот». 16.15 «Тедди Ракспинниң ужуралдары». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 16.40 Епископ Василий (Родзянко) — биле беседалар. 21-ги дамчыдылга. 16.55 С. Рахманинов. «Паганиниң темазынга рапсодия». 17.20 «Ужуп чоруур бажың». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 17.50 Технодром. 18.00 Медээлер. 18.25 «Танышпастар-даа болза таныжарлар». 19.00. «Аңаа-ла Мария дээр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.45 Миниатюра. 20.00 Ынакшылдың төөгүзү 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.25 Чиик атлетика. Делегей чемпионады. 22.45 «Салгал-93». Москваның музыка талазы-биле бирги делегей фестивалы. 00.15 Медээлер. 00.40 Улуг селгүүстээшкин. 01.20—02.25 «Спрут-3». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9:00 Христиан шажын программазы. 9.30 Чергелешкектер. 9.45 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады. 11.25 Ретушь чокка. 12.20 «Санта-Барбара». Уран-чечен фильм. 206-гы сериязы. 13.10 «Мастер ажыл-херек чогудар». 13.25 Мульти-пульти. «Элезин шактар». 13.35 Тараачыннар айтырыы. 14.00 Телесөзүглел. 14.05 «Истекчи». Уран-чечен фильм. 15.35 Албан-ажылга дешшиниң аргалары. 15.50 Сигнал. 16.05 Янзы-бүрү медээлер. 16.20 Мульти-пульти. «Винни-Пух». 16.35 «Ыраккы Чөөн чүк». 17.25 «Бажың тударда ында чүү боор». 17.55 Парламент шагы.

«ТЫВА» канал

17.55 Мультфильм. 18.25 «Факт». 18.45 «Үш-Хемниң белдиринде курорт». 19.00 «Арага ишпес чорук — боттанмас билиишкин бе?» 18.25 «Аныяктар болгаш амгы үе». 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Мерээлер. 20.20 «Санта-Барбара». Уран-чечен фильм. 207-ги сериязы. 21.10 Авто- болгаш мотоспорт. 21.45 Ксюшада. 22.15 Кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселдиң экраны. 22.30 Александр Малинин ырлаар. 23.15 «Чедир өөйлетпээн». Улуг кижилерге мультфильм. 23.25 Хоочун чугаалар. 23.55 Спортчу карусель. 0.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.25 — 01.25 № 9 шыпшың.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.55 Хүннүң-не байырлал. 19.05—20.00 «Уссурий парыгынга хостуг зона».

АВГУСТ 19

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Капитаннар ортулуу». Мультфильм. 1-ги болгаш 2-ги фильмнер. 9.50 «Аңаа-ла Мария дээр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.40 Олеся болгаш таныжылга. 11.10 «Соок кус». Телешин. 12.00 Медээлер. 12.20 Уругларга фильм. 13.05 «Спрут-3». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 6-гы болгаш 7-ги сериялары. 15.00 Медээлер. 15.25 Телемикст. 16.10 «Блокнот». 16.15 «Тедди Ракспинниң ужуралдары» Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45 Джем. 17.15 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга» 18.00 Медээлер. 18.25 Е. Светланов. Байырлал шүлүглели. 18.45 Чаартылга Шажын сөзү. 19.00 «Аңаа-ла Мария дээр». 19.45 Театржы ужуражылгалар. Березиль. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама 21.00 Медээлер. 21.25 «Дедир келбес». Уран-чечен фильм. 23.40 Чурттаксап чор бис. 00.00 Медээлер. 00.25 МТУ. 01.25—02.00 «Спрут-3». Чеди сериялыг уран-чечен телефильм. 6-гы болгаш 7-ги сериялары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 Эртенги концерт. 9.15 «Уссурий парыгынга хостуг зона». 10.10 Делегейниң музыка фестивалы. 11.10 Пилигрим. 11.55 Водолейниң кыйгызы. 12.50 «Санта-Барбара». Уран-чечен фильм. 207-ги сериязы. 13.40 Тараачыннар айтырыы. 14.05 «Ээп келгени». 14.35 «Портретке штрихтер». 15.20 «Тайбыңны ам камгалап алыылы». 15.50 Янзы-бүрү медээлер. 16.05 «Тон-лабиринт». 16.35 Чырыдыышкынның үре-түңнели. 17.25 «Сөөлгү километр».

«ТЫВА» канал

17.25 Мультфильм. 17.45 «Факт». 18.05 «Таныжыңар»: Марина Сарбаа-дыр». 18.30 «Спортчу мөөрей». 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 «Кысыт оолдары». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.55 «Маэстро». 22.20 Политиктиг олимпиде. 23.15 «Силерниң эргеңер». 23.30 «Хоорайжыгаш». 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.25 Спортчу карусель. 00.30—01.13 Санкт-Петербургтуң музыказы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.00 Парламент шагы. 19.00 Хүннүң-не байырлал. 19.10 Августа үш хүн. 19.55—20.00 Реклама.

АВГУСТ 20.

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Чедип келдим». Уран-чечен телефильм. 10.25 Чырыткылыг орук. 10.55 Улустуң музыказының концерти. 11.10 «Аян-чорукчулар клуву». 12.00 Медээлер. 12.20 Америка М. Таратута-биле 12.50 «Чидирген үе дугайында тоол». Фильмшиниң баштайгы көргүзүү. 13.55 «Амыдыралдың аар-саар чүүлдери». Уран-чечен фильм. 15.00 Медээлер. 15.25 Бридж. 15.50 Бизнес-класс. 16.05 «Тедди Ракспинниң ужуралдары». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 50×50. 17.45 Чедиишкинниң канчаар чедип алырыл. 18.00 Медээлер. 18.25 Технодром. 18.40 Кижи болгаш хоойлу. 19.10 Чаартылга. 19.15 Америка М. Таратута-биле. 19.45 Хуулгаазыннар шөлү. 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.25 Неделяның кижизи. 21.40 Детективтер клувунга. «Суини». Он үш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8-ки сериязы. 22.40 Н. Римский-Корсаков. Гомерден прелюдия-кантата. 22.55 Даштын август 2. 23.45 Авто-шоу. 00.00 Медээлер. 00.25 Обоз шөлү. Хүн аттыг сылдыс. В. Цойга тураскааткан концерт. 01.25 — 02.25 Чиик атлетика. Делегей чемпионады.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8:25 Күш-ажылдың телебиржазы. 8.30 Ажылгыр кижилерниң үези. 9.00 Чергелешкектер. 9.15 Политиктиг олимпиде. 10.10 Мульти-пульти. «Харылзаа». 10.20 Рек-тайм. 10.50 «Адазы чок». Уран-чечен фильм. 12.20 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады. 13.15 Тараачыннар айтырыы. 13.40 Россияның телетеатры. А. Костинский — «Кезенек». 15.10 Мультфильм. 15.15 Телесөзүглел. 15.25 Пятница санында Дисней. «14 30-ге удур». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 16.15 Янзы-бүрү медээлер. 16.30 «Артзона». 17.00 Орус виза. 17.30 «Половецтиң айы».

«ТЫВА» канал

18.00 Мультфильмнер. 18.35 Телеанонс. 18.50 «Тываның неделязы». 19.10 «Доңмас-Сугга кежээ». 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.25 «Санта-Барбара». Уран-чечен фильм. 208-ки сериязы. 21.15 Боду бодунга режиссер. 21.45 Эрги, эрги ленталар...; В. Ф. Комиссаржевская — орус сценаның чайказы. 22.20 Кежээки салон. 23.50 Спортчу карусель. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.25 Мегаполис. 00.55 —02.05 Профессионалдар аразынга бокс талазы-биле делегей чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

18.00 Парламент шагы. 19.00 Хүннүң-не байырлал. 19.10 — 20.00 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады.

АВГУСТ 21

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.45, 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.50 Эртенги гимнастика. 7.00 «Койгун чүге чаштынарыл». Мультфильм. 7.10 Ажылгыр кижиниң суббота эртени. 7.55 Медээлер. 8.30 Спорт-шанс. 9.00 «Марафон-15». 9.25 Бодунга бодун дузала. 9:55 Суббота санында автограф. 10.25 Концерт. 10.55 «Орук демдеглелдери эвес, азы Американы тывар дээш Соня-биле аян-чорук». 11.20 Тушиного авиация-спортчу делегей байырлалы. 12.20 Музыка киоскизи. 12.50 Авиакосмиктиг салон. 13.05 «Давильня». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.45 Эрге-чагырга даргалары. 14.00 «Кинокамераны санаваска, чаңгыс хемеге ийи кижи чораан». В. Ускоевтуң болгаш В. Краснопольскийниң юбилейинге чалалга. 15.00 Медээлер. 15.20 «Меценат». 16.10 «Тажы болгаш Русалочка». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. Төнчү сериязы. 16.35 «Акша болгаш политика». Экономика адырынга делегей харылзаалары». 17.05 «Рампаның өске талазында». 18.05 «Чаартылга». «Овур-хевири болгаш дөмейлешкээ-биле» деп телепублицистиг фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм. 18.50 Аас-кежиктиг таварылга. 19.50 «Коламбия Пикчерс» «Ти Джей Хукер» деп чеди сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүн бараалгадыр. 1-ги фильм. (АКШ). 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.25 «Коламбия Пикчерс» «Ак-көк болгаш куу» деп хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүн бараалгадыр. 8-ки сериязы. 22.10 «Канкан». 22.30 Бирги көрүштен ынакшыл. 23.10 А. Вознесенский. 01.30 — 02.25 «Декалог-111». Уран-чечен телефильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Өртемчейниң бодунуу-биле утаап көөрү. 8.55 Дамырактар. 9.25 Элчин дужаалы. 9.55 «Бирги тайм». «Бистиң Ералаш». 10.25 Пилигрим. 11.10 Музыкалыг бараалгаашкын. 11.45 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады. 12.35 Алды сотка. 12.55 «Ажылгыр кижилер». Уран-чечен фильм. 14.15 Кезер кадыны. 14.45 Юристерниң телеконкурузу. 15.45 Хосталга дээрге — чаагай сес. 16.30 Кызыгаар чок футбол. 17.25 Видеопоэзия. Ф. Тютчев. 17.40 Чаштың чулчуруу-биле. 18.10 Мульти-пульти. «Простоквашинода кыш». «Булутка чедир шурай бер». 18.35 Фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.50 «Ыттарга ол канчаар болурул». Мультфильм. 19.00 «Россия телеканалга Чех ТВ-ниң кежээзи. «Прага — Москва» телеканал: «Өскерлип турар делегейде аныяктар». 20.00 Медээлер. 20.20 «Трио». Уран-чечен фильм. 21.50 «Август революциязы». Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү 22.35 Чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады. 23.35 «Джорж даай чүге аскактаарыл». Улуг кижилерге мультфильм. 23.45 М — трест. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.25 Спортчу карусель. 00.35 Музыка коллекциязы. 01.10 «Каунтдаун» Нептереңгей музыка дугайында медээлер. 02.05—02.10 Реклама.

АВГУСТ 22

БИРГИ ПРОГРАММА

«ОСТАНКИНО» канал

6.45 Эртенги гимнастиканың шагы. 7.55 Медээлер. 8.35 Авто-шоу. 8.50 Технодром. 9.00 Төп. 9.30 Эртен эрте. «Денвер — динозаврларның сөөлгүзү». Хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.00 Амдызында дегерези бажында. 10.30 «Спортлото» тиражы. 10.45 Эстрада сылдыстары —уругларга. 11.45 Шериг херээ. 12.20 «Пи» демдек-биле. 13.10 Чаа салгал шилип ап тур. 14.00 «Пиф болгаш Геркулес». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 14.10 «Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу». Хөй сериялыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.00 Медээлер. 15.20 «Аян-чорукчулар клуву». 16.10 Ус-тывыштың дириг ыяжы. 16.15 Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүглери: «Каспер болгаш ооң өңнүктери», «Шулбустар хайган езулуг аңчылар». 17.05 «Панорама». 17.45 Чиик атлетика. Делегей чемпионады. 18.30 Концерт. 18.50 Чаартылга. 19.00 Медээлер. 19.20 Дорт эфирге диалог. 20.00 «Парижте беш кыс». Алды сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү сериязы. 21.00 «Монте-Карлога Бүгү-делегей музыказының шаңналы дээш». 22.00 Туннеллери. 22.50 «Монте-Карлога Бүгү-делегей музыказының шаңналы дээш». Дамчыдылганың уланчызы. 00.00 Медээлер. 00.20 Аас-кежиктиг билет. 00.45—02.10 «...Ол дээш өлүр». Уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Автомиг. 8.25 Барымдаалыг фильм. 8.55 «Европа кадар» РТВ-де аалдап келген. 9.25 Спорт-мульт-программа. 9.55 Моточарыш талазы-биле делегей чемпионады. Великобританиядан дамчыдылга. 10.55 Аты-баты... 11.25 Кипрас Мажейка. Бродвейниң аялгалары. 11.55 «Эмчиниң өөреникчизи». Уран-чечен фильм. 13.05 Тараачыннар айтырыы. 13.25 «Кезип болбас». 13.40 Маска-шоу. 14.10 Бир чурукчунуң театры. И. Вишняков. 14.30 Россияның энциклопедиязы. «Иван Прянишников». 1-ги кезээ. 15.00 Дириг амытаннар аймаа. 16.00 Диснейниң хуулгаазыннары. «Винни-Пухтуң чаа ужуралдары». «Кара плащ». 16.50 Делегейниң улуг цирктери. 17.50 «Милан»—«Торино» футбол талазы-биле Италияның суперкубогу дээш. 19.30 — 23.00. 23.20 Реклама. 19.35 Мульти-пульти. «Простоквашинодан келген үш кижи». 19.50 Хүннүң-не байырлал. 20.00 Медээлер. 20.20 Телеэкранның баштайгы көргүзүү. «Хат база эглип келди». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары 22.30 А. Шнитке. Концерт. 23.05 Владимир Познерниң Америказы 23.25 Аажы-чаң. 23.55 Спортчу карусель. 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар чугаалап турлар. 00.25—01.25 «А» программа.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

Республика Хүнүнүң байырлалынга тураскааткан спортчу маргылдаалар болгаш оюн-тоглаа, концерттер найысылал Кызылга бо удаада арбын болгаш кончуг солун, көрүштүг болган. Кызыл—Эрзин оруунуң аът чарыштырар черинге, ипподромга аът маргылдаалары, «Хүреш» стадионга чыл санында эртип турар тыва хүрешти дыка хөй чон улуг сонуургал-биле магадап көрген.

Ам ол маргылдааларның эрткениниң дугайында номчукчуларга сонуургадып көрээлиңер.

АЪТ ЧАРЫЖЫ

Кызыл — Эрзин аразының улуг оруунга аът чарыштыраары сөөлгү үеде чаңчылчаан. Бо удаада республиканың барык район бүрүзүнден эң шилиндек 40 ажыг аъттарны эккелгеш, 30 километр хире черге салган.

Эрзин районда «Чаа орук» совхозтуң чылгычызы, мооң мурнунда чылдарда республикага 64-түң «чирин» дуглап чораан Сергей Ынаалайның аъды старттан үнген хевээр мурнунче чаңгыс-даа аът кирбейн, финишке бир дугаарында чедип келген. Черле ынчаш аът өстүрер талазы-биле дуржулгазы улуг чылгычы Сергей Ынаалайның аъттары республика маргылдааларынга доктаамал киржип, шаңналдыг черлерни чаңгыс эвес удаа ээлеп келгенин демдеглевес арга чок. Эрткен чылын болган чарышка бо чылгычының аъды ийиги черни ээлээн болгай. Оон аңгыда, ооң ажыл-ижи чыл санында улам экижип, республикага чылгы өстүрер талазы-биле мурнуку одуругда чорук турар чылгычыларның бирээзи болуп турар. С. Ынаалайга шаңнал кылдыр 80 муң рубльди, иртти тывыскан. Тыва Республиканың иштики херектер министри В. Кара-Сал бо чылгычыга шаңнал кылдыр ээрни чоокку үеде аалынга чедирип бээрин аазаан.

Бии-Хемде «Саян» совхозтуң чылгычызы Юрий Сендиниң эккелген аъды ийиги черни ээлээн. Ооң шаңналы — 60 муң рубль болган. Ооң чаңгыс командада эжи Анатолий Күүларның аъды финишке үш дугаарында келген. Аңаа 25 муң рубльди тывыскан.

Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң аъды дөрткү шаңналды чаалап алган. Ол аътты Омак Санчы багай эвес мунган.

Аът чарыжының киржикчилерин сески черлерге чедир шаңнаан.

Тандының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйындан хоочун чылгычы Балчыр Монгуш дыка хөй чылдарның дургузунда аът чарыштарынга доктаамал киржип келгеш, тускай шаңналды чаалап алган. Аът чарыштырарынга ол бодунуң бичии оглун өөредип турар. Хоочунуң хары ам 74 четкен-даа болза, аът мунуп, челзип турда, аныяк оолдар-биле дөмей-ле чорду. Эр-хей!

4 хар чедир дөнен аъттарның чарыжынга Тандының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының аъды мурнап келген.

Тыва Республиканың Президентизиниң тускай шаңналы дээш челер аъттарның болгаш оларның мунукчуларының аразынга көрүлде конкурс база эрткен. Аңаа Каа-Хем район чагыргазының даргазы Сагаан-оол Долгар тиилээш, улуг өртектиг өңнүг телевизорну шаңналга алган. Кончуг чараш сылдыс-шокар аътты тыва ээр-чүген болгаш өске-даа чүүлдер-биле дерип алган, а боду тыва национал хепти долузу-биле кеткеш, оттук-бижээн астып алган. Чараш-даа, көрүштүг-даа чорду. Ол даргадан үлегер алыр болза эки дээрзин Президент шаңнал тывыскан турганын демдеглээн.

Челер аъттарның чарыжынга Чөөн-Хемчиктиң Хөндергей аъды тиилээн. А чыраалаар аъттарның чарыжы шынар чок болган.

Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый министри Самойлов Монгуш, аът өстүрер черниң директору Леонид Дакар болгаш өскелер-даа аът чарыштырарының маргылдааларын эрттиреринге багай эвес ажылдааннар.

Дыка хөй черлер маргылдааның спонсорлары болуп, шаңналдарга эвээш эвес түңнүг акша-төгерикти чарыгдаан.

САМБО

Тываның самбо федерациязы самбо хүрешти сайзырадыр дээш элээн улуг ажылдарны кылып турар. Бо удаада Японияның аныяктар командазы-биле ужуражылга маргылдааны «Хүреш» стадионунга организастаан. Аңаа Япониядан болгаш Тывадан 13-13 мөгелер аңгы-аңгы деңзилерге аразында хүрешкен. Түңнелинде сан 13:0 болуп, тыва мөгелерниң арыг тиилелгези-биле доозулган. Чүге ындыг болган чоор деп айтырыг түрүп кээр чадавас. Чүге дизе япон мөгелер колдуунда-ла чаа хүрежип чоруур аныяктар болуп турар. Оларның арга-дуржулгазы чоорту өзер дээрзи чугаажок. А бистиң мөгелеривистиң аразында үр үеде доктаамал хүрежип келген спортчулар хөй. Ийиде, япон мөгелер тыва аргаларны шоолуг билбес. Ындыг-даа болза, хүреш кончуг солун эрткен. Япон мөгелер октадып-даа турза, черле уидаравас-даа, муңгаравас-даа, кончуг хөглүг болгаш өөрүшкүлүг аныяктар чорду. Оларның хүреш үезинде шимчээшкиннерин көөрге, чиик-чиик болгаш харын чаптанчыг-даа чорду. Көрүкчүлер оларны кончуг чаптап, чамдыкта каттыржып-даа турар чорду.

Хүрештиң үш хевиринге мастер Иван Хураган ол маргылдааларны организастап, улусту ыңай-бээр ууштап-баштаарынга дыка кызымак ажылдааның демдеглевес арга чок.

ТЫВА ХҮРЕШ

Республика Хүнүнүң байырлалынга уткуштур профэвилелдерниң спорт ниитилелиниң ажылдакчылары «Хүреш» стадионун белеткээринге бо удаада база-ла тергиин эки ажылдаан деп демдеглээр болза, ында улуг частырыг чок. Хүндүскүнүң он бир шак четпейн турда, стадионга 128 мөге парадче үнген. Оларның аразында Япониядан 4, Иркутскиден 2, Моолдан 3 мөгелер база бар. Парадка республиканың тудуг, архитектура министри В. А. Монгуш мөгелерге болгаш көрүкчүлерге республиканың Чазааның мурнундан байыр чедирип, чүве чугаалаан. Ооң соонда, стадионга тыва аялга чаңгыланы берген. Ол үеде бистиң мөгелеривис, республика Наадымының ийи дакпыр чемпиону, Моолдуң аймак чааны аттыг Аяс Монгуш Тыва Республиканың күрүне тугун көдүрген.

«Дөге-Баарының» аялгазы чаңгыланып турда, стадионга 128 мөге девип үнүп кээрге, көрүштүг-ле болду.

Мөге салының ийиги долгандырыы дооступ чорда, шыырактар чоорту ылгалып чоруп орган. Оларның аразындан Чөөн-Хемчиктен Ким Дугар, Вячеслав Монгуш, Алдын-оол Куулар, Кызылдан Маадыр Допуй-оол, Аяс Монгуш, Маадыр Монгуш, Сүт-Хөлден Урап-оол Донгак, Беженей Күжүгет, Каа-Хемден Геннадий Монгуш, Моолдан Өлзей Тулгаа, 1991 чылда Моолдуң чемпиону, самбо хүрешке делегейниң үш дакпыр чемпиону Овдог Балжиньян болгаш өскелер-даа бар.

Хүреш адакталып, арткан 16 мөгениң хүрежи доосту бээрге, 9-тан 16-гы черге чедир хүрешкен 8 мөгени шаңнаан. Ол дээрге Бай-Тайгадан Айлан-оол Монгуш, Кызылдан Допуй-оол Маадыр, Үчүнак Хүлер-оол, Чөөн-Хемчиктен Вячеслав Монгуш, Алдын-оол Куулар, Тес-Хемден Виктор Дамбаа, Барыын-Хемчиктен Александр Мижит-Доржу, Моолдан Өлзей Тулгаа олар-дыр.

Ам 8 мөге арткан. Оларның хүрежиниң түңнелинде Маадыр Монгуш моол мөге Балжиньянга салдырган. Ким Дугар, Беженей Күжүгет болгаш Урап-оол Донгак олар база октадыпкан. Арткан 4 мөгениң хүрежинге Балжиньян бистиң Геннадий Монгушту, Аяс Монгуш Тес-Хемден Сүктер Шиметти түс-тузунда октап алган. Үшкү-дөрткү черни ээлээн мөгелерге өртектиг белектерни, медальдарны тывыскан.

Ам сөөлгү салыг. Бүгү иделгел чүтле Аяска арткан турган. Ийи мөге кезек дыштанган соонда, тутчуп кирипкен. Моол мөге аңгы-аңгы аргалар ажыглааш чадашкан. Аяс удур халдаан. Ынчап тургаш, моол мөге бир чай аразында Аястың эгин содаандан алгаш, мөгелей аарак, солагай талазынче аңдарып чыткаш, оң талазынче чая тудупкан. Эрткен чылын Самагалдайга болган хүрешке бо моол мөге-биле Аяс дыка-ла үр хүрешкен турган. Бо удаада хүреш шоолугдаа үр болбады.

Шүүлген мөгеге телевизорну болгаш медальды, чемпионнуң лентазын тывыскан. А Аяс Монгушка шаңнал кылдыр улуг өртектиг «Ямаха» деп япон марканың мотоциклин берген. Үжүүрлешкен дээп-лен башка, шаңнал тергиин. Келир чылын кээр болза, моол мөгени ыяп-ла салыр сен, Аяс!

Президент Ш. Д. Ооржак мөгелерге байыр чедиргеш, чединшкиннерин күзээн.

ЧА АДАРЫ

Ча адарының маргылдаазынга Хакас, Алтай, Бурят республикаларның спортчуларын база чалаан турган. Ынчалза-даа янзы-бүрү чылдагааннар ужурунда чалаттырган ча адыкчылары келбейн барган.

Чаңгыс хүн үргүлчүлээн маргылдаага эр улустан алыр ужурлуг 100 сандан 85 санны Михаил Оюн ап, бирги черже үнген. Ийигизин Валентин Оюн, үшкүзүн Айдың Ооржак ээлээн.

Херээжен улустан Алеся Оюн бирги черниң түңнелин көргүскен.

Бо маргылдаага Таңдының Дүрген суурдан келген спортчулар идепкейлиг киришкен. Маргылдаа эртип турар өйде Тываның ат-сураглыг ча адыкчылары Саян артынче өске маргылдаага киржириби-биле аъттаныпкан болган.

«МАРАФОН-93»

Тыва Республика Хүнүнге тураскааткан узун дистанцияга чадаг чарыш маргылдаазы көрүштүг эрткен. Аңаа 20 шаа спортчу киришкен. Чиик атлетиканың бо нарын хевиринге барык-ла шупту районнарның төлээлери киришкен. Бо маргылдаага киришкен кижи бүрүзү 42 километр 195 метр черни маңнап эртер ужурлуг.

Чадаг чарыштың киржикчилери айыттынган шакта «Хүреш» стадионундан маңнап үнүпкеннер. Маргылдааның негелдезин езугаар ол чарышты база аңаа төндүрер турган. Ол үеде стадионга 128 мөгениң хүрежиниң үшкү салыы чоруп турда, маргылдааның тайылбырлакчызы «Марафон-93»-түң киржикчилери доктааттынган хемчээлди доозуп турарын чылгаан чонга дыңнадыпкан. Шынап-ла, удаваанда чавыс дурт-сынныг аныяк спортчу стадионче маңнап кирип келди. Ол Кызыл хоорайның бир дугаар школазының күш-культура башкызы Евгений Ильюхин болду. Бо башкы дээди эртемни чедип алгаш, бичии чаштарны өөредип кижизидер херекке улуг хуузун кирип чоруур. Е. Ильюхин кады чарышкан өөрүн оранчок мурнап халып келген. Ооң соондан элээн үе эрткенде, Бай-Тайгада ажылдап, чурттап турар Сүрүн-оол Монгуш халып келген. Үшкү черни Тес-Хемниң Самагалдайда уругларның спорт школазының тренери, хоочун спортчу Владимир Чамзыр ээлээн. Дөрткү черде — Чаа-Хөлдүң төлээзи Николай Шожаан-оол.

Бирги черни ээлээн Е. Ильюхинни өңнүг телевизор-биле шаңнаан. Тиилелгеже чүткүл дээш шаңналга Чаа-Хөлдүң хоочун спортчузу Аңчыкай Маады төлептиг болган. «Марафон-93»-түң шупту киржикчилеринге сүй белектерни тывыскан.

ШЫДЫРАА

Кызылда культура болгаш дыштанылга парыгынга эрткен шыдыраа маргылдаазынга эр улустан 50, херээжен улустан 8 кижи ойнаан.

Эр улус швейцар система-биле 7 салыг эрттирерин дугурушкан, херээжен шыдыраачылар долгандыр ойнаар система-биле күжүн шенешкен.

Алдыгы салыгга чедир Чөөн-Хемчик районнуң чемпиону Орлан Сарыглар кымга-даа уттурбайн, 5 арыг тиилелгелиг өске арткаларын мурнап чоруп орган. Ынчалза-даа ол бо салыгда дуржулгалыг шыдыраачы, спорт мастеринге кандидат Чыртак-оол Оюнга үе-шак-даа, турүш байдалы-даа эки тургаш, уттурупкан.

Сөөлгү салыг арткан турда, 5,5 санныг Чыртак-оол Оюн 5 санныг Орлан Донгак-биле, 4,5 санныг Леонид Мохов Орлан Сарыглар-биле ужурашкан. Ч. Оюн уттурган, Л. Мохов удурланыкчызын үдүп ап, 5,5 санныг апарган.

Вячеслав Асатов чедиги оюнда база арыг улуг санын ап, 6 санныг болуп, Орлан Донгак-биле деңнешкен. Бо ийи ойнакчының маргылдааны төндүрген түңнели кезе деңболган. Бугольцтуң системазын езугаар коэффициентизин санап үндүрүп кээрге, ол көргүзүглер база дөмей болган. Ынчангаш олар боттарының аразында бирги, ийиги черни үлешкеннер. Үшкү черни Чыртак-оол Оюн, дөрткүзүн Леонид Мохов, бешкизин республика чемпиону Александр Болдышов, алдыгызын Орлан Сарыглар, чедигизин Дамдын Оюн-оол, сескизин Адыг-оол Монгуш ээлээн.

Херээжен улустан республика чемпиону Марта Донгак бирги черни алган. Долгар Сат, Аяна Дамбиева, Татьяна Одушпаяк ийиги, үшкү, дөрткү черлерни ээлээн.

Шыдыраачыларга шаңналдар-даа шыырак болган. Маңаа кол рольду республиканың шыдыраа федерациязының даргазы Мерген Анай-оолдуң ойнааның онзалап демдеглээр апаар. Эр улустан бирден дөртке чедир, херээжен шыдыраачыларның бир, ийи дугаар черни алган улусту шээр малдар-биле шаңнаан. 4-тен 8-ке чедир чер ээлээн эр шыдыраачыларны, 3-тен 4-ке чедир чер алган херээжен улуска акша шаңналдарын тывыскан.

Виктор КАРА-САЛ.
Даңзы САЛЧАК.

ЧУРУКТАРДА: шүүлген мөге Овдог Балжиньян: ипподромга аът чарыжының үезинде. Охемчик ОНДАРНЫҢ тырттырган чуруктары.

КЫМНЫҢ-ДАА АДЫ ДУЗАЛАВАС

Август 4-те эртенги радио дамчыдылгазынга Тываның хоочун чогаалчызы Олег Сувакпиттиң Тывавыстың боду чайгаар бүткен, кара чаңгыс, кырган-даа, аныяк-даа, бүгүде улуг-биче чурттакчыларның барып агаарын тынып, дыштаныр парыгының дугайында чугаалаанын дыңнадым.

Мен ам 77 харлыг кырган ашак мен. Аныяк турар шаамда көдээ районнарга ажылдап чораан, ажыл-агый аайы-биле Кызыл хоорайга чедип келгеш, дүрген-не парк кирер турган мен. Ол чеде бээрге, чодурааның чаагай чыды кижиниң думчуунга дораан келир, таан чаагай турган.

Чодурааны көөрге, дизип каан чинчи-ле, таан чараш, а чазын чодураа чечектелип турда, сактырга парк арыын ак чычыы-биле шуглап каан ышкаш сагындырар турган болгай.

Ам паркка кижи чеде бергеш, көрүп кылаштап турарга, биеэги чараш-чаагай чодураан кайда боор. төжектелип калган, уу-чаза сый тыртып каапкан, чамдыызы када берген тургулаар боор-дур. Чүгле чодураа эвес, өске-даа үнүштерни үреп, кезип каапкан, чамдык черлерни өрттедипкен, кадып калган.

Сөөлгү үеде ынаар улус кириксевес апарган, чүге дээрге суксунга ижер -суглар-даа, чем-даа өртээ улгаткан, а чамдык үелерде ижер кааптар суун-даа, чиир каапкар шаңгылер-даа чок боор.

Шаанда паркка аныяктар ойнаан, танцылаан, хөглээн турар боор чүве. Ам парк кирериндеи аныяктар-даа, улуг-даа улустар сестир апарган.

Хоочун чогаалчы Олег Сувакпит парктың адын чогаалчылар ады-биле адаар болза эки деп турар чорду. Мен бодап көөрүмге, парктың адын улуг, алдарлыг чогаалчының-даа ады-биле, камбы, соржунуң-даа ады-биле адап алырга, ол дузалавас. Шак бо паркты эки, шын, чараш чаагай тургузар деп бодаар болза, мооң директорунга ак сеткилдиг, чон дээш, агаар-бойдус дээш аарып чоруур, Тывам дээш тывызыгыр-сагыыгыр ажылдаар кижини томуйлап алыр болза, ам парк ажылы эки-жиир, парк оът-сигенниг, арыг чаагай болур.

Михаил ЧАМЫЯН.
Кызыл хоорай.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА КҮРҮНЕНИҢ ҮНДҮРҮГ ИНСПЕКЦИЯЗЫ ДЫҢНАДЫП ТУР

Россия Федерациязының Күрүнениң үндүрүг албанының 1993 чылдың май 24-те үндүргени «Бүдүрүлгелерниң күрүне даңзызын тургузарының дугайында» № 3-12/41 дужаалын езугаар 1993 чылдың июль 1-ден эгелээш, 1994 чылдың январь 1-ге чедир үндүрүг органнарында учетта турар юридиктиг албан черлерин Россия Федерациязының болгаш Федерация субъектилериниң бүгү девискээрлеринге катай бүрүткээрин чарлаан.

Катап эле бүрүткээшкинниң үезинде үндүрүг төлекчилери болур юридиктиг албан черлери оларның организастыг эрге-хоойлу хевири, өнчүзүнүң хевирлери, кылып турар ажыл-чорудулгазының кайдызы-даа хамаан чокка Күрүне даңзызынга киирттинер болгаш идентификастыг дугаарларны тыпсыр, ол бүгү-биле кады оларга хоорайның азы районнуң үндүрүг инспекцияларында учетка киргенин бадыткаан документини бээр.

Катап бүрүткедириниң үезинде тургузукчу документилерни ап алгаш, үндүрүг учедунга тургузар черлериниң аайы-биле хоорайларның, районнарның үндүрүг инспекцияларынга баар ужурлуг.

● ● ●

АВТОМОБИЛЬДЕР САДЫП ТУРАР

Бистиң бүдүрүлге чери 1993 чылдың июль айда кылып үндүрген ИЖ-2715 (шиньон), «Москвич-412» маркалыг чаа автомобильдерни Кызыл хоорайда садып турарын дыңнаттывыс. Төлевириниң хевири кандыг-даа боор болур. Херглекчилерни тыпкан кижилерге шаңнал тыпсыр. Ол автомобильдерни хүннүң-не «Автомобилист» дээр магазинниң чанынга делгеп каан турар.

5 дугаар маршруттуг автобус-биле «Тудуг материалдары» магазинниң чанында доктаар черге дүжер.

Долгаар телефоннар: №№ 3-90-85 болгаш 3-30-64.

● ● ●

ТУСКАЙ АВТОМОБИЛЬ

Бистиң бүдүрүлге чери ГАЗ-3307 автомашинага үндезилээш, таарыштыр кылып каан «Автомагазин» тускай автомобильди садып турарын дыңнаттывыс.

Долгаар телефоннар: №№ 3-62-66, 4-16-40 болгаш 4-15-27.

● ● ●

КЫМГА КВАРТИРА ХЕРЕГИЛ?

Үш өрээлдиг, хуужуттунган квартираны дүрген садып тур бис. Огород, чунар-бажың болгаш херим иштиниң тудуглары база бар. Квартираны «Москвич», «Жигули» автомашиналарга орнап база болур бис.

Айтырар адрези: Фрунзе кудумчузу, бажың № 24—1. Кайы-даа үеде кээп болур.

• • •

Кызыл хоорайның № 35 аъш-чем магазининге ажылдаар садыгжы болгаш аштакчы дүрген херглеттинип турар.

Келир адрези: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, бажың № 42. Долгаар телефон № 3-04-54.

«Шын» солуннуң кол редакторунуң оралакчызы Мижит-оол Мынмырович Саяның оглу

Серекей Мижит-оолович
СААЯНЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр «Шын» солуннуң коллективи оон өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

«Шын» солуннуң кол редакторунуң оралакчызы Мижит-оол Мынмырович Саяның оглу

Серекей Мижит-оолович
СААЯНЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозу оон өг-бүлезинге, төрелдеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

«Шын» солуннуң кол редакторунуң оралакчызы, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү Мижит-оол Мынмырович Саяның оглу

Серекей Мижит-оолович
СААЯНЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр Тыва Республиканың Журналистер эвилелиниң баштаар чери оон өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Башкылар билиин бедидер институдунуң коллективи улуг дуржулгалыг башкы, институттуң өөредилге номнары үндүрер килдизиниң эргелекчизи

Светлана Монгушовна
НАТПИТТИҢ

ур болгаш аар аарааның соонда мөчээнин дыңнатпышаан, оон өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге болгаш эш-өөрүнге ханы кажыыдалды илередип тур.

Амыдыралының 54-кү чылында республикада библиотека херээниң хоочун ажылдакчызы

Камила Викторовна
КЯГОНУҢ

мөчээнин № 2 школаның, А. С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың коллективтери болгаш улус өөредилгезиниң Кызыл хоорай килдизи дыңнатпышаан, оон дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

АВГУСТ 18. Эрги сан-биле чедиги айның эге хүнү — 1, среда, Меркурий сылдыстыг, 6 ак меңгилиг, октаргай олуттуг, аксымаар хой хүнү. Кыс мага-боттуг. өөрүшкү-маңнайлыг чогумчалыг хүн. Чер ажылынга таарышкан, ыяш олуртуп, кудук казар, ырак-узак оруктарга таарымчалыг, чиик ажылдар кылырынга таарымчалыг, келин дилээр, куда-дойга таарымчалыг, садыг-саарылгага, чарлык-доктаал үндүрер эки хүн. Ол хүн бедик чер үнмес, хемелевес, ыяш кеспес, мөчээн кижи ажаавас, хонук эрттирбес хүн.

АВГУСТ 19. Эрги сан-биле 2, четверг, Юпитер сылдыстыг, 5 сарыг меңгилиг, суг олуттуг, кара мечи хүнү. Эр мага-боттуг. өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Дагылга, куда-дой кылыр, садыглаар, эмчилээр, чаа оран-савааже кирер Эрге-дужаал бедидер, дүрүм-доктаал үндүрер. хөөржүдүлге кылыр, хонук кыпсып эрттирер, уруг-дарыг айтырып, куда-дой кылып болур эки хүн, а чүгле ырак оруктарже аъттанмас.

АВГУСТ 20. Эрги сан-биле 3, пятница, Венера сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, даг олуттуг, каразымаар дагаа хүнү. Кыс мага-боттуг. өөрүшкү-маңнайлыг эң эки хүн Ол хүн кижи амытанның амыдыралы-биле холбаалыг чүнү-даа кылып болур. Эң эки хүн, чүгле кудук каспаза эки.

АВГУСТ 21. Эрги сан-биле 4, суббота, Сатурн сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, ыяш олуттуг, көк ыт хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Кежик дилээр, кудалаар, келин айтырып, чевег-хөөр эргип, мөчээн кижи ажаар, хонук эрттирип, сүлдезүнезин-биле чугаалажыр. садыг-саарылга кылыр эки хүн, а чүгле кижи-биле бактаншпас. маргышпас хүн.

АВГУСТ 22. Эрги сан-биле 5, воскресенье. Хүн сылдыстыг, 2 кара меңгилиг, салгын олуттуг, көксүмээр хаван хүнү. Эр мага-боттуг. өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Бо өлчейлиг эки хүн кижи бүрүзү чүнү күзээнил. ону кылып болур, а чүгле мөчээн кижи ажаап, хонук эрттирбес хүн.

АВГУСТ 23. Эрги сан-биле 6, понедельник. Ай сылдыстыг, бир ак меңгилиг, от олуттуг, кызыл күске хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Садыг-саарылга кылыр. Сайыттар-биле чугаа-домак кылып, дилеңир, келин айтырып, куда-дойга таарышкан, уруг-дарыг өглээр. ырак-узак оруктарже аъттаныр, «төре аралчаан» кижи ажаар. чевег-хөөр эргип, хонук эрттирер эки хүн-дүр. а кижиге чүве бербес, мал чарывас хүн-дүр.

АВГУСТ 24. Эрги сан-биле 7, вторник. Марс сылдыстыг, 9 кызыл меңгилиг, довурак олуттуг, кызылзымаар инек хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн-дүр. Ол хүн бүгү-ле чүве кылырынга таарымчалыг, чорук чогунгур. чевег-хөөр эргиир. мөчээннерни сөөлгү оруктарже үдээр. келин айтырып. кыс дүгдээр. ырак оруктарже аъттаныр, куда-дой кылыр. хонук эрттирер эки хүн-даа болза, ол хүн танышкын бажыңынче кирип, чалап болбас, чаа өңнүктер шилиирде оваарымчалыг болза эки.

АВГУСТ 25. Эрги сан-биле 8, среда. Марс сылдыстыг, 9 кызыл меңгилиг, довурак олуттуг. сарыг пар хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайы таарымча чок хүн. Салыг-саарылгага. чаа оран-савааже кирерinge, өг тигеринге, мөчээн кижи ажаарынга, хонук эрттиреринге таарымчалыгдаа бол, ырак-узак оруктар чорбас, келин дилеп, куда-дой эрттирип, арага-дары ишпес, чер ажылы кылбас. Чаа хеп быжпас хүн, хөглевес хүн-дүр.

АВГУСТ 26. Эрги сан-биле 10, четверг. Юпитер сылдыстыг, 7 кызыл меңгилиг, октаргай олуттуг, сарыгзымаар тоолай хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эң эки хүн-дүр. Амыдырал-чуртталга-биле холбаалыг чүнү-даа кылып болур өлчейлиг эки хүн-дүр, чоруунар-ла чогузун!

АВГУСТ 27. Эрги сан-биле 11, пятница. Венера сылдыстыг, 6 ак меңгилиг, суг олуттуг, ак улу хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг база-ла эки хүн-дүр. Садыг-саарылгага, куда-дойга, ырак-узак оруктарже чорук кылырынга, чевег-хөөр эргип, хонук эрттирип, мөчээн кижи ажаарынга таарышкан, черле эки хүн-дүр. Аргалыг болза, бо хүннерде чорууңар чогудуп алыңар.

АВГУСТ 28. Эрги сан-биле 12, суббота. Сатурн сылдыстыг, 5 сарыг меңгилиг, даг олуттуг, аксымаар чылан хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Кежик дилээр, дээргилерге бараалгаар, эмчилээр, садыглаар, чевег-хөөр эргип-кезип, мөчээн кижи ажаар, хонук эрттирер, бижик-саавыр тудар, келин айтырып, куда-дой кылыр. Ырак-узак оруктарже аъттанмас, мал-маган чарып, сатпаза эки хүн.

АВГУСТ 29. Эрги сан-биле 13, воскресенье. Хүн сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, ыяш олуттуг, кара аът хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эң эки хүн. Ол хүн ажыл-агый, хуудаа ажыл-херек кылырынга таарымчалыг эки хүн. Бо хүн чүнү-даа кылып ап, аян-чорукче аъттанып боор эки хүн, а чүгле мал сатпаза эки. Чорууңар чогузун!

АВГУСТ 30. Эрги сан-биле 14, понедельник. Ай сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, салгын олуттуг, каразымаар хой хүнү. База-ла эки хүн-дүр, хоорайга чорук чогудар, мал-маган садар, тудуг тудар, ырак-узак чер чоруур, хонук эрттирип, чевег-хөөрге баар, мөчээн кижи ажаар, келин дилээр, дой кылыр, үстүкү черлерден дилеңир эки хүн.

АВГУСТ 31. Эрги сан-биле 15, вторник. Марс сылдыстыг, 2 кара меңгилиг, от олуттуг, көк мечи хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайы хирелиг хүн. Бо хүн аргалыг болза, чүнү-даа кылбаза, аян-чорук кылбас, чевег-хөөр эргивес, келин айтырбас болза эки. Хирелиг хүн-дүр. Бодамчалыг болуңар!

Монгуш МАДОН.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва сопбанк» № 363505.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ болгаш ЧАЗАА «ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), В. М. Сат, Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91.– 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчызы —

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, ниити-политиктиг болгаш социал айтырыглар—3-34-19; — 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, улус өөредилгези болгаш чогаал —3-39-15; 3-34-57; медээлер болгаш спорт —3-36-82; 3-34-57; очулга— 3-34-39; 3-34-93; чагаа—3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер—2-27-41; солун кедбейн баргаңда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың, медээлерниң хостуг чорууң камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган факты, саннар болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 19.420. Индекс 54240. Чагыг № 152.